



JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Mariette Georgsson

Grov kvinnofridskränkning
i 4 kap 4 a § BrB
– ett nödvändigt ont?

Examensarbete
20 poäng

Helén Örnemark Hansen

Straffrätt

VT 2000

Innehåll

SAMMANFATTNING	5
FÖRKORTNINGAR	6
1 INLEDNING	7
1.1 Syfte och disposition	7
1.2 Metod	8
1.3 Avgränsningar	8
2 KVINNOMISSHANDEL	9
2.1 Definitioner	9
2.2 Synen på kvinnomisshandel i ett historiskt perspektiv	10
2.3 Allmänt om kvinnomisshandel	11
2.4 Misshandel under graviditet	14
2.5 Alkohol i samband parrelaterat våld	15
2.6 Vad är det för män som misshandlar?	16
2.7 Bilden av den misshandlade kvinnan	18
3 KVINNOFRIDSREFORMEN	22
4 FRIDSKRÄNKNINGSBROTTET I 4 KAP. 4 A § BRB	26
4.1 Lagtexten	26
4.2 Paragrafens nya lydelsen och ändringens innebörd	42
7 DOMSTOLARNAS TILLÄMPNING AV 4 KAP. 4 A § BRB	45
7.1 Lagföringsbeslut gällande grov kvinnofridskränkning	45
7.2 Avgöranden av Hovrätten för västra Sverige	45
7.3 Överklagade domar för vilka har meddelats avskrivningsbeslut	46
7.4 Hovrätten ändrar tingsrättens dom – före HD-domen	46
7.5 Hovrätten fastställer tingsrättens domar – efter HD-domen	47

7.6	Hovrätten ändrar tingsrättens domar – efter HD-domen	48
7.7	Hovrätten ogillar åtalet då målsäganden tar tillbaka uppgifter	48
7.8	Målsäganden ändrar tidigare lämnade uppgifter i TR:n	49
8	GEMENSAMMA ÅTGÄRDER FÖR ATT BEKÄMPA VÅLD MOT KVINNOR	52
8.1	Allmänt om myndighetsgemensamma åtgärder	52
8.2	Projektet "Kvinnovåld närpolisområdet Hisingen"	52
8.3.1	STOPP-projektet i Eskilstuna	54
8.3.2	Dömd till terapi	55
8.4	"Varningsklockan" i Uppsala	56
8.5	Projektet "Förbättrat kvinnoskydd" i Eslöv	57
9	ÄR DET MOTIVERAT MED ETT SÄRSKILT FRIDSKRÄNKNINGSBROTT?	60
9.1	Inledande kommentar	60
9.2	Allmänt om kriminalisering och dagens straffrätt	60
9.3.1	Defensiv straffrättspolitik	61
9.3.2	Den defensiva modellens principer och garantier	62
9.4.1	Offensiv straffrättspolitik	63
9.4.2	Den offensiva inriktningens metoder och konsekvenser	63
9.5	Grov kvinnofridskränkning – symbolisk eller legitim lagstiftning?	64
10	SAMMANFATTANDE KOMMENTAR	67
	LITTERATURFÖRTECKNING	69
	Lagar	69
	Offentligt tryck	69
	Litteratur	69
	Verksamhetsplaner och verksamhetsrapporter	70
	Statistiskt material	70
	Telefonintervjuer	71

Tidningsartiklar	71
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	72

Sammanfattning

Kvinnomisshandel förekommer i alla samhällsklasser men är mer synlig i vissa sociala och etniska grupper. Det parrelaterade våldet karaktäriseras av att det ofta upprepas samt att upptrappningen tycks följa ett visst mönster. För att minska den upprepad kvinnomisshandeln har en rad åtgärder vidtagits. En viktig del i kvinnofridsreformen är den nya straffbestämmelsen i 4 kap. 4 a § BrB som tar sikte på våld mot närstående. Tidigare uppmärksammades inte de försvårande omständigheterna i ett pågående och systematiskt brottsligt förfarande eller enkla men upprepade övergrepp. Med stöd av den nya bestämmelsen kan domstolen nu göra en helhetsbedömning av den utsatta kvinnans situation genom att de enskilda brottsliga gärningarna betraktas som en enhet. I syfte att minska den dolda misshandeln och att fler anmälningar om parrelaterat våld skall leda till åtal och fällande domar har regeringen även utfärdat myndighetsgemensamma uppdrag.

Den nya fridskränkingsbestämmelsen som trädde ikraft den 1 juli 1998 har från och med den 1 januari 2000 ny lydelse. Ändringen föranleddes av att Högsta domstolen tolkade lagtexten så att det för tillämpning av paragrafen krävdes att gärningsmannen gjort sig skyldig till tidigare konstaterad brott mot målsäganden. Utöver de åtalade gärningarna skulle åklagaren dessutom kunna åberopa domar, beslut om åtalsunderlåtelse eller godkända strafföreläggande vari det konstaterades att den tilltalade gjort sig skyldig till liknande brottslighet.

Som kommer att framgå av kapitel nio anser jag inte att det, beträffande den nya straffbestämmelsen i 4 kap 4 a § BrB, är fråga om en symbolisk lagstiftning som tillkommit som en del av den nutida straffrättens offensiva politik. I stället finner jag att det är en lagstiftning som kan försvaras utifrån den defensiva modellens principer och att den därmed kan anses utgöra en legitim del i ett normativt system.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
Brå	Brottsförebyggande rådet
EMRK	Europakonventionen för mänskliga rättigheter
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätten
NJA	Nytt juridiskt arkiv
RB	Rättegångsbalken
RF	Regeringsformen
ROKS	Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige
RPS	Rikspolisstyrelsen
RÅ	Riksåklagaren
SoL	Socialtjänstlagen
TR	Tingsrätten

1 Inledning

1.1 Syfte och disposition

Som framgår av rubriken på uppsatsen har jag valt att skriva om det nya brottet grov kvinnofridskränkning vilket återfinns i 4 kap. 4 a § BrB. Jag kommer att redogöra för bestämmelsens innehåll och hur den har tillämpats i domstol. Den övergripande frågeställningen är om det rör sig om en symbolisk lagstiftning som frammanats genom den nutida straffrättens offensiva politik? Eller är det en lagstiftning som i enlighet med den defensiva modellens principer kan anses utgöra en legitim del i ett normativt system?

Parrelaterat våld mot kvinnor är ett stort och världsomfattande problem. I Sverige misshandlas en kvinna var 20:e minut av en man som hon har eller har haft ett nära förhållande till och detta våld resulterar var 10:e dag i en kvinnas död. Dessa siffror presenteras med jämna mellanrum, senast i samband med att jag skulle välja uppsatsämne. Jag ville veta mer om det våld som var föremål för rubrikerna, men även vad som görs för att minska det. Vad är det som gör att våld utvecklas och befästs som norm i vissa parrelationer? När man fördjupar sig i dessa frågor är det lätt att glömma bort det faktum att de allra flesta män aldrig använder våld, särskilt inte mot sina närstående. Inte desto mindre förtjänar problematiken att uppmärksammas.

Från att ha betraktats som en familjeangelägenhet har utvecklingen nått så långt att det särskilt straffvärda i att utsätta en närstående för upprepade kränkningar har markerats genom en särskild straffbestämmelse. Familjevåld är mer allvarligt än våld som riktar sig mot utomstående genom att det ofta pågår i det tysta, under lång tid och äger rum i hemmet där den utsatta personen borde kunna känna sig trygg och säker.

Nio månader efter lagens ikraftträdande meddelade Högsta domstolen en dom som medförde att paragrafen fick ett betydligt mer begränsat tillämpningsområde än vad som var avsett vid dess tillkomst. Domstolens tolkning av bestämmelsen föranledde regeringen att genomföra den ändring i bestämmelsen som gäller från årsskiftet 1999/2000.

Jag har gått igenom ett tiotal tingsrättsdomar som varit föremål för prövning av Hovrätten för västra Sverige. Den tid under vilken dessa hovrättsdomar meddelades sträcker sig både före och efter Högsta domstolens dom.

För att minska den upprepade misshandeln samverkar olika myndigheter och organisationer. Utan ingripande tenderar våld i nära relationer att trappas upp och bli grövre ju längre tiden går. Det är därför angeläget att kvinnan

polis anmäler det våld hon har blivit utsatt för och därefter står fast vid denna genom hela den juridiska processen. Att den misshandlade efter en tid förringar det inträffade och tar tillbaka anmälan för att hon av t.ex. sociala, ekonomiska eller andra skäl ser sig tvingad att stanna kvar och hålla ihop familjen är inte ovanligt, varför diskrepansen mellan antalet anmälda brott och brott som leder till åtal är stor. Viktiga delmål för projekten är dels att antalet anmälningar skall öka, dels att den som utsatts för våldet skall få sådant stöd att hon är motiverad att medverka från anmälan till dom, dels att bevissäkringen skall förbättras. Vid sidan av dessa åtgärder är det viktigt att mannen ges möjlighet att genom behandling komma ifrån sitt våldsbeteende.

1.2 Metod

Den del som behandlar fenomenet kvinnomisshandel bygger till största delen på rapporter och artiklar i ämnet samt svensk och utländsk statistik. I det arbete som resulterat i delarna om kvinnofridsreformen och fridskränkingsbrottet använde jag mig huvudsakligen av förarbeten eftersom det inte finns mycket annat material att tillgå. Redogörelsen för de myndighetsgemensamma åtgärderna bygger på material som jag har rekviderat från någon av de samverkande parterna inom respektive projekt. För att reda ut diverse frågor som har uppstått under arbetets gång har jag varit i kontakt med involverade personer på Rikskvinnocentrum i Uppsala, kvinnojourer i Nyköping och Eskilstuna, Brottsförebyggande rådet, Svenska kvinnojourers riksförbund, åklagare i Nyköping och Malmö, kriminalvårdsmyndigheten i Göteborg samt polismyndigheterna i Uppsala, Lund och Göteborg. Samtliga har med stort engagemang och intresse tagit sig tid att diskutera verksamheternas innehåll samt besvara mina frågor.

1.3 Avgränsningar

Den nya straffbestämmelsen innehåller två brottsrubriker, grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning. Jag har valt att lägga tyngdpunkten på grov kvinnofridskränkning och behandlar endast undantagsvis grov fridskränkning. Visserligen förekommer det att kvinnor misshandlar sina män, eller att homosexuella kvinnor och män misshandlar sina partners, men i förhållande till det som traditionellt kallas kvinnomisshandel sker detta i ringa omfattning.

2 Kvinnomisshandel

2.1 Definitioner

Kvinnomisshandel är våld som utövas av en man mot en kvinna som han lever eller har levt i nära relation med. Kvinnomisshandel kan till sin karaktär vara fysisk, sexuell och psykisk. Den upprepas vanligen, och tenderar att öka inom relationen. Misshandeln kan ta sig olika uttryck i form av verbal trakassering, ekonomiska restriktioner, knuffar och slag, påtvingade sexuella handlingar, överfall/hot med dödliga vapen samt förnedring.

(Widding, Lena 1997 s. 9)

Karaktäristiskt för kvinnomisshandel är att våldet ofta upprepas. Av en undersökning som genomfördes i England framgår att drygt en tredjedel av de kvinnor som anmält män för våld återkom med en ny anmälan inom fem veckor. Efter den andra anmälan återkom hälften av kvinnorna inom fem veckor med ytterligare en anmälan.¹ De olika komponenter som ingår i begreppet kvinnomisshandel är framför allt fysiskt våld, sexuellt våld, psykisk nedbrytning och ekonomisk dominans. Den första kategorin inkluderar sparkar, slag, bett, struhtag, eller att kvinnan blir dragen i håret, nedkastad på golvet eller knuffad in i väggen. Den andra omfattar alla former av påtvingade sexuella handlingar och aktiviteter där sex används som ett medel att förödmjuka, skada och dominera kvinnan. Psykisk och känslomässig misshandel innebär ett systematiskt nedbrytande av en människas självkänsla och i dessa fall utmärks mannens beteende av ekonomisk dominans, extremt kontrollerande beteende och en önskan att isolera kvinnan. Det fysiska och sexuella våldet är lättast att upptäcka och leder därför oftare till rättsingripande. Förhållandet är det motsatta vad gäller den psykiska misshandeln trots att dess konsekvenser kan vara både traumatiska och livslånga.²

Utmärkande för kvinnomisshandel är också själva mönstret av handlingar (angrepp, hot och tvång) som innefattar psykiskt, sexuellt och fysiskt våld som en närstående man vidtar i syfte att skada, dominera och kontrollera en närstående kvinna. I de fall då ren fysisk misshandel endast förekommit vid något enstaka tillfälle, är det just vetskapen och hotet om misshandel som gör att gärningsmannen kan ta kontroll över offrets liv och hela livssituation.

“Battering syndrome” är det uttryck som används för att beskriva hur förövaren genom användande av dominans och kontroll får offret att känna sig fångad och oförmögen att kunna påverka sin situation.³

¹ Brå; PM 1994:4 s. 44

² Widding, Lena 1997 s. 41 ff

³ Widding, Lena 1997 s. 9 f

Normaliseringsprocessen innebär att kvinnan successivt flyttar sina gränser för vad som kan accepteras i ett förhållande. Genom att övergreppen är en följd av upprepat våld, i förening med isolering samt växling mellan våld och värme, så förstärker den nära relationen mellan offer och gärningsman kvinnans utsatthet.⁴ Inledningsvis är offret chockat och förnekar det som hänt, för att sedan misströsta och känna fruktan för sitt liv. Därefter försöker offret anpassa sig genom identifikation med gärningsmannen och göra sitt bästa för att minimera de negativa upplevelsorna. Normaliseringen består av en förutsägbar cyklisk process i tre faser: upptrappning, övergrepp och förlikning. Eva Lundgren har beskrivit våldets normaliseringsprocess utifrån ett könsmaktsperspektiv⁵.

För mannen är normaliseringsprocessen en målinriktad strategi för kontroll över kvinnan och för att konstituera maskulinitet. För kvinnan är normaliseringsprocessen en strategi för anpassning till mannens idéer, en process som innebär förskjutning av orsaker. Kvinnan suddar ut gränserna mellan vad som är acceptabelt och oacceptabelt och blir gradvis alltmer psykiskt isolerad. Kvinnan tar till sig mannens våld, hans motiv för våldet och därmed han krav på kvinnan. Med tiden börjar hon se sig själv med mannens ögon och försöker undgå fortsatt våld genom att behaga och vara ännu mer till lags.⁶

2.2 Synen på kvinnomisshandel i ett historiskt perspektiv

Synen på kvinnomisshandel har förändrats genom århundradena. Från att i viss mån ha utgjort en rättighet för mannen blev det straffbart att slå sin hustru och i dag är upprepade kränkande handlingar kriminaliserade i en särskild straffbestämmelse.

I Västgötalagen från 1200-talet var det tillåtet med skälig aga, överskred han denna gräns var straffet böter:

Slår bonde hustru sin, och hon ej varde lytt, då vare ogillt.⁷

På 1400-talet kan man märka en något förändrad syn på förhållandet mellan äkta makar. I Kristoffers landslag stadgas:

Även om Gud har givit mannen kvinnan till hjälp och underdånighet, så har han likväl icke givit henne åt mannen till träl eller fotpall, utan bör

⁴ SOU 1995:60 s. 300

⁵ Lundgren Eva 1997

⁶ Heimer/Nylén 1999 s. 33

⁷ Heimer/Nylén 1999 s. 30

vardera älska den andra, hon honom som huvud och han henne som lem. Och därför, om man av hat eller ondska, i dryckenskap eller för en

annan kvinnas skull, som han älskar, slår sin hustru blå eller blodig, lam eller lytt, det skall bötas dubbelt, och hennes närmaste fränder skola vara målsägande därvid. Näpsa han henne måttligt för brott som hon begått, vare han saklös.⁸

Någon lagtext som tillät den skäligen agan togs inte in i 1734 års lag eftersom man ansåg att det var olämpligt att uppmana till våldsamheter. Detta innebar emellertid inte att mannen därmed förlorade sin rätt att aga sin äkta hälft eftersom denna gärning inte var straffbar.⁹

Först genom 1864 års strafflag kriminaliserades kvinnomisshandel. Mannens agarätt upphörde genom att det i lagtexten skrevs in att det är en synnerligen försvårande omständighet om misshandeln avser maka. Kvinnomisshandel betraktades dock som en privat angelägenhet varför lagföring förutsatte att kvinnan själv angav brottet.¹⁰ 1965 kriminaliserades även våldtäkt inom äktenskapet. Antalet begångna våldtäkter per år uppskattas till 10 000 varav de flesta sker inom parförhållanden. När det gäller de anmälda våldtäkterna är det oftast fråga om överfallsvåldtäkter, dvs. där gärningsmannen är en främling eller ytlig bekant.¹¹

Sedan 1982 faller brott med anknytning till kvinnomisshandel under allmänt åtal. Denna ändring kom till stånd bland annat på grund av att kvinnan i denna typ av ärenden ofta tar tillbaka sin anmälan eller ändrar den till mannens fördel. Lagändringen innebar att antalet åtal för kvinnomisshandel ökade med 25 % redan under det första året.¹²

Andra viktiga förändringar är att det sedan 1984 finns möjlighet att ha med sig en stödperson under förundersökning och rättegång, 20:15 RB. Från 1988 har kvinnan även rätt till ett målsägandebiträde om ett sådant behov är motiverat t.ex. på grund av hennes förhållande till den misstänkte. Samma år trädde lagen om besöksförbud i kraft vilken innebär att gärningsmannen kan förbjudas att uppsöka den kvinna som han misshandlat eller på annat sätt trakasserat.¹³

2.3 Allmänt om kvinnomisshandel

Många kvinnor undviker att ensamma röra sig utomhus när det är mörkt, och när de väl gör så känner de sig otrygga. Brottsstatistik tillsammans med erfarenheter från bl.a. polismyndigheter och hälso- och sjukvården visar att dessa farhågor är överdrivna, den farligaste platsen för en kvinna är i hennes

⁸ Göransson m.fl. 1988 s. 21

⁹ Göransson m.fl. 1988 s. 21 f

¹⁰ Brå; PM 1994:4 s. 13

¹¹ Göransson m.fl. 1988 s. 31

¹² Göransson m.fl. 1988 s. 22

¹³ Widding, Lena 1997 s. 60

eget hem. Forskning visar att det är mer sannolikt att kvinnor skadas på grund av misshandel i hemmet av sin partner, än att de skadas vid överfall på allmän plats eller i bilolyckor. Enligt kriminologen Leif G W Persson är det ett kriminologiskt faktum att de grövsta våldsbrotten sker inom hemmets väggar och därför har vi, i statistisk bemärkelse, mest anledning att frukta våra närmaste.¹⁴

I samtlig litteratur jag tagit del av är man tämligen överens om att orsaken till våld mot kvinnor i nära relationer är den historiska och sociala manliga dominansen över kvinnor, dvs. den patriarkala strukturen. Det är därför viktigt att tydliggöra de mekanismer av makt och kontroll som spelar en stor roll när det gäller misshandel, samt att förändra attityder som berör manlig dominans och kvinnlig underordning¹⁵.

När det gäller parrelaterade brott är det ofta fråga om övergrepp som utgör ett led i en lång rad av samma eller olika slags brott. Här är en konkret beskrivning av hur mönstret kan se ut och som många utsatta kvinnor uppger att de känner igen.

I början av förhållandet är mannen ofta mycket kärleksfull och uppvaktande. Han har en stark övertalningsförmåga och vill lära känna kvinnan på djupet. Så småningom börjar 'uppvaktningen' att ta sig onormala proportioner, varvid den första tidens positiva uppmärksamhet mot kvinnan vänds i kontroll av henne. Mannen börjar tala illa om kvinnans släkt och vänner. Han vill inte att hon skall umgås med någon eller att hon ska ha egna fritidsintressen. Han är svartsjuk. Kvinnan blir på detta sätt alltmer isolerad. Därefter är det inte ovanligt att mannen börjar kritisera henne. Allt hon gör är fel. På detta sätt bryts kvinnan ned psykiskt, och det är ofta i detta skede, när hennes självkänsla är skadad, som det första slaget kommer.¹⁶

Det våld som kvinnor utsätts för är av en sådan omfattning att det måste betecknas som ett allvarligt problem. Gärningsmännen är oftast bekanta med kvinnan och våldet sker huvudsakligen i hemmet. Detta medför att våldet

mot kvinnor till stor del är osynligt och att denna brottslighet har ett högt mörkertal. Det är därför svårt att få en fullständig bild av omfattningen.¹⁷

Enligt statistik från Brå var antalet anmälda brott som avser misshandel mot kvinnor enligt 3 kap. 5–6 §§ BrB under kalenderåret 1999 totalt 19 982 st. I 78 % (15 514) av fallen hade misshandeln utförts av en för kvinnan tidigare bekant person och av dessa hade 82 % (12 644) ägt rum inomhus. Antalet anmälningar enligt fridskränkingsparagrafen (4 kap. 4 a § BrB) uppgick under 1999 till 943 st., varav 880 rubricerades som grov

¹⁴ Heimer/Nylén 1999 s. 31

¹⁵ Se t.ex. Lundgren, Eva 1992 s. 30 och Brå-rapport 1997:2 s. 14 (Freivalds, Laila)

¹⁶ SOU 1995:60 s. 300

¹⁷ Prop. 1997/98:55 s. 30 f

kvinnofridskränkning.¹⁸ Något som är viktigt att ha i åtanke är att våldsbrotten i hemmet blir kraftigt underrepresenterade i anmälningsstatistiken på grund av att brott mellan bekanta anmäls mer sällan än brott mellan obekanta, samt att brott som sker på allmän plats anmäls oftare än de som sker på det privata planet.¹⁹

Ett stort problem när det gäller familjevåld är just det höga mörkertalet. ROKS uppskattar att endast var fjärde kvinna som utsätts för våld eller hot om våld i nära relationer anmäler detta. En bidragande faktor till det höga mörkertalet är att våldet ses som en privat angelägenhet. För att kvinnan skall anmäla den misshandlande mannen till polisen krävs ofta att hon gör det innan våldet blivit en "normal" företeelse i familjen. Det är även vanligt att kvinnorna utsätts för dubbla övergrepp. En enkätundersökning hos kvinnojourerna som gjordes 1990 visar att 70 % av de hjälpsökande kvinnorna hade utsatts för såväl fysisk misshandel som sexuella övergrepp.²⁰ Förutom att de är skadade psykiskt och fysiskt är de ofta även skadade rättsligt och socialt, dvs. utsatta för ett multitrauma.²¹

Den första nationella studien med syftet att undersöka hur vanligt våld mot kvinnor är, genomfördes 1993 i Kanada. Kvinnorna var slumpvis utvalda och intervjuerna skedde via telefon. De ombads att svara på frågor om sina eventuella erfarenheter av fysiskt och sexuellt våld sedan de fyllde 16 år. Föga förvånande visar studien att våld mot kvinnor är utbrett och medför allvarliga konsekvenser för offren. 51 % uppgav att de någon gång varit utsatta för våld sedan sexton års ålder. 25 % av alla kvinnorna hade någon gång utsatts för fysiskt eller sexuellt våld av sin make eller sambo.²² Av dessa hade 63 % varit utsatta för upprepade kränkningar (1/3 vid mer än tio tillfällen). Trots att våld mot kvinnor förekommer överallt i samhället var tre grupper överrepresenterade: kvinnor 18–24 år, kvinnor med en hushålls-inkomst under \$ 15 000 samt kvinnor med högskoleutbildning (post-secondary education).²³ 15 % av de gifta eller sammanboende kvinnorna uppgav att de hade utsatts för våld av sin partner. Av de kvinnor som hade skilt sig eller brutit upp från samboförhållanden uppgav 48 % att de utsatts för våld av sin före detta partner.²⁴ 39 % av de kvinnor som utsattes för våld i sina nuvarande äktenskap eller samboförhållanden hade varit med om fler än en våldshändelse (1/10 fler än tio gånger). 34 % av de kvinnor som hade utsatts för kvinnomisshandel uppgav att våldet eller hotet varit så allvarligt att de fruktat för sina liv (1/4 i nuvarande förhållande och 3/4 i ett tidigare förhållande).²⁵ 45 % av våldstillfällena medförde fysiska skador varav hälften krävde medicinsk behandling.²⁶

¹⁸ Brå; tabell P 1 s. 1 och 2

¹⁹ Prop. 1997/98:55 s. 34 f

²⁰ Brå; PM 1994:4 s. 15

²¹ Heimer/Nylén 1999 s. 36

²² The Daily 1993 s. 2

²³ The Daily 1993 s. 3

²⁴ The Daily 1993 s. 4

²⁵ The Daily 1993 s. 5

²⁶ The Daily 1993 s. 6

Studier som gjorts i Finland och USA bekräftar resultatet i den kanadensiska studien. I Finland presenterades nyligen en studie som visar att 22 % av de gifta eller sammanboende kvinnorna hade varit utsatta för fysiskt eller sexuellt våld eller hot av sin nuvarande partner. 50 % av kvinnorna som separerat hade upplevt våld eller hot från sin före detta partner. Endast 10 % av de finska kvinnorna hade rapporterat de mest allvarliga händelserna till polisen.²⁷ Den amerikanska studien visar att 32 % av de kvinnor som utsatts för parrelaterat våld drabbades igen inom sex månader och att övergreppen följer en förutsebar cykel där de ökar i frekvens och svårighetsgrad.

I 85 % av de fall där en kvinna misshandlats till döds av sin partner hade polisingripande varit aktuellt åtminstone en gång under en tvåårsperiod före dödsfallet.²⁸

2.4 Misshandel under graviditet

Att våldet inte upphör i och med graviditet visar den kanadensiska studien där 21 % av de kvinnor som misshandlats av en nuvarande eller före detta partner hade utsatts för övergrepp även under sina graviditeter.²⁹ Studier som har gjorts i USA visar att misshandeln till och med kan öka under graviditeten. Mönstret för misshandeln kan under denna tid även ändra karaktär. Misshandel som tidigare riktades mot huvud och armar riskerar nu i stället att riktas mot kvinnans bröst och mage. I värsta fall kan detta resultera i missfall, skador på fostret och för tidig förlossning.³⁰ Orsakerna till att mannen misshandlar kvinnan när hon är gravid kan vara att han är svartsjuk och känner sig utkonkurrerad av barnet, kanske är han också rädd för vad som skall hända med förhållandet.³¹

De utländska studierna visar att bland gravida kvinnor är kvinnomisshandel vanligare än högt blodtryck och diabetes samt att misshandeln i vissa fall även startar i samband med graviditeten. Dessa uppgifter har föranlett Rikskvinnocentrum att undersöka hur dessa förhållanden ser ut i Sverige.³² Rapporten håller på att färdigställas och kommer att presenteras inom kort. Vid telefonkontakt med personal på Rikskvinnocentrum upplystes jag om att även den svenska studien visar att kvinnor löper större risk att misshandlas under sin graviditet än att drabbas av diabetes.

²⁷ Heimer/Nylén 1999 s. 40 f

²⁸ Heimer/Nylén 1999 s. 41

²⁹ The Daily 1993 s. 4

³⁰ Widding, Lena 1997 s. 30

³¹ Alfredsson, Karin 1985 s. 47

³² Heimer Nylén 1999 s. 37

2.5 Alkohol i samband parrelaterat våld

Huruvida alkohol och droger är orsak till kvinnomisshandel råder det delade meningar om. En åsikt som förs fram är att alkohol och droger inte är orsaken, men däremot ofta används som en socialt accepterad ursäkt för kvinnomisshandel³³. En studie menar att mannens sinnestillstånd är kontrollerat även då han slår i vredesmod och att alkoholmissbruk hör till en mytisk förklaringsmodell för att bortförklara det egentliga problemet, nämligen mannens dominansbehov.³⁴

Andra studier menar däremot att mannens och kvinnans bruk av alkohol ökar sannolikheten för parrelaterat hot och våld. Den kanadensiska undersökningen visar att kvinnor som levde med män som drack alkohol minst fyra gånger per vecka löpte tre gånger så stor risk att utsättas för våld än kvinnor vars män aldrig använde alkohol. För kvinnor som levde i förhållanden där mannen regelbundet drack stora mängder alkohol var risken sex gånger så stor.³⁵ I en studie som gjorts av Uppsalapolisen bedömdes

52 % av kvinnorna och 81 % av männen vara berusade vid polisingripandet. 17 % av kvinnorna och 34 % av männen ansågs vara påtagligt eller kraftigt berusade.³⁶ Enligt Brå utspelas en stor del av det polisanmälda våldet mot närstående kvinnor i familjer med missbruksproblem. Oavsett om droger är orsak till våldet eller en utlösande faktor är kopplingen mellan droger och våld stark menar Brå.³⁷

Förespråkare för en restriktiv svensk alkoholpolitik hävdar att en sådan är ett medel för att minska bl.a. kvinnomisshandeln³⁸. Deras uppfattning får stöd i resultatet av en rundringning som Göteborgs-Posten gjorde till polismyndigheten i de sex län som på försök har infört lördagsöppet på systembolaget. En jämförelse mellan antalet anmälda våldsbrott mot kvinnor i februari 1999 och 2000 visar en markant ökning i de fall offret och gärningsmannen är bekanta med varandra. I Norrbotten var ökningen för denna kategori våldsbrott mot kvinnor 50 % (27/18), Skåne 3 % (113/110), Västerbotten 57 % (36/23), Jämtland 44 % (13/9), Västernorrland 105 % (41/20) och Stockholm 29 % (401/311). Som en jämförelse var ökningen i Västra Götalands län (med lördagsstängda systembolag) marginell, 0,6 % (167/166). Om den markanta ökningen i försökslänen beror på lördagsöppet eller om det är en allmän trend är ännu för tidigt att säga eftersom det inte går att dra några generella slutsatser av brottsstatistik för en så kort period.³⁹

³³ Widding, Lena 1997 s. 22

³⁴ Heimer Nylén 1999 s. 41

³⁵ The Daily 1993 s. 6

³⁶ Heimer/Nylén 1999 s. 41

³⁷ Brå; PM 1994:4 s. 12

³⁸ Brå; PM 1994:4 s. 57

³⁹ Göteborgs-Posten den 10 mars 2000

2.6 Vad är det för män som misshandlar?

Våld mot kvinnor i nära relationer förekommer i alla sociala och etniska grupper. Att det finns kvinnomisshandlare bland poliser, domare, läkare och präster är kanske svårare att acceptera för vissa än att sådana finns bland missbrukande diversearbetare. De socialt utsatta är mer synliga i vissa delar av samhällsapparaten på grund av att människor som lever i en miljö där det privata skyddsnätet brustit inte är lika främmande för att ropa på samhällets hjälp.⁴⁰ Man kan också se att bakom det grövre polisanmälda våldet finns ofta även andra sociala problem i familjen, t.ex. annan kriminalitet och missbruksproblem.⁴¹

De två vanligaste förklaringsmodellerna till att varför vissa män slår sina kvinnor men inte andra personer är dels den individualpsykologiska, dvs. särskilda personlighetsdrag hos den misshandlande mannen, dels den socialpsykologiska, dvs. barndomen och uppväxtmiljön. Sannolikt spelar båda förklaringsmodellerna roll för mannens våldsbeteende.⁴² Vad gäller den första modellen har de misshandlande männen, utgående från hur ofta och hur allvarliga våldshandlingar är, delats in i fyra grupper (de två första hör till psykiatrin och de två sista till rättspsykiatrin).

1. Män som gjort sig skyldiga till enstaka "måttlig" misshandel eller som hotar med misshandel men för övrigt inte är kriminellt belastade. Misshandeln sker ofta i samband med alkoholförtäring och under stark affekt. Medan följande grupp mera kännetecknas av en jagklyvning av borderlinekaraktär är detta snarare en hämningspräglad grupp med starkt överjag, män som i akuta situationer kan överväldigas av en tidigt bortträngd aggressiv problematik.
2. Återkommande misshandel av för övrigt icke kriminellt belastade män med eller utan samband med alkohol. Dessa män, som sällan uppfattas som psykiskt störda av andra människor, kan gå med en starkt uppladdad aggressiv konflikt som då och då utlöses. Denna grupp utgör kanske de allvarligaste fallen på grund av att de är svårupptäckta. Detta sammanhänger med att de två sidorna hos mannen, den våldsamma och den hyggliga sidan, till synes inte har något som helst samband med varandra. Sambandet blir synligt först i ljuset av den psykodynamiska teorin, som beskriver jagklyvningens mekanism att hålla olika sinsemellan motstridiga personlighetsaspekter isär och förhindrar att de konfronteras med varandra.
3. Sexuadsadistiska brott. Dessa män är mycket tidigt känslomässigt störda.

⁴⁰ Heimer/Nylén 1999 s. 33

⁴¹ Brå; PM 1994:4 s. 17

⁴² Bergmark/Lundberg 1995 s. 61

4. Män som gör sig skyldiga till svåra upprepade våldsbrott – utslagna, kriminella, alkoholiserade. Ofta är de svårt psykiskt störda eller hjärnskadade med psykopatisk karaktär.⁴³

Hos en grupp män som deltog i behandlingsprogram medan de avtjänade sina fängelsestraff fann man att männen antingen vuxit upp i familjer med både social och psykisk misär eller i familjer med en god fasad men ett psykologiskt inferno innanför den. Familjerna hade även varit slutna och isolerade. Samtliga män hade varit utsatta för fysisk och/eller psykisk misshandel under barndomen och de flesta hade utsatts för inkonsekventa bestraffningar. Vanligtvis var det en far/fosterfar som utfört misshandeln medan en mor/fostermor varit passiv åskådare.⁴⁴ Detta innebär emellertid inte att alla män som utsatts för våld blir kvinnomisshandlare, eller att en man som inte blivit slagen som barn inte kan slå sin partner⁴⁵.

En gemensamma nämnaren för de misshandlande männen är ett stort kontrollbehov. Mannen vill kontrollera kvinnans liv och litar inte på henne. Svartsjukan beror inte på mannens stora kärlek till kvinnan utan hans anklagelser kommer ur den egna osäkerheten och rädslan att inte duga.⁴⁶

Vidare återfinns en oförmåga att kommunicera som inte har med utbildning eller ordförråd att göra. Även den mest välutbildade man med en enorm akademisk svada kan ha svårt att förklara och uttrycka såväl positiva som negativa känsloupplevelser.⁴⁷ Trots att det inte går att säga exakt vad som gör att vissa män träder över den psykologiska tröskel som första slaget innebär och därefter fortsätter att slå, tycks många gemensamma drag finnas hos flertalet av dessa män.

- Han har misshandlats psykiskt och/eller fysiskt som barn.
- Mannen har bestämda idéer om vad män och kvinnor skall göra; idéer som bygger på traditionella könsroller.
- Han visar våldsamma tendenser eller oförklarlig stingslighet och tappar ofta humöret.
- Han uppfattar sig ofta som förföljd, utnyttjad eller missförstådd i arbetslivet.
- Han dricker för mycket.
- Han är orimligt svartsjuk när paret inte är tillsammans.
- Han förväntar sig att paret skall vara tillsammans all ledig tid eller att kvinnan alltid skall tala om var hon är.
- Han har någon gång slagit sönder möbler, väggar eller porslin.
- Han blir rasande när kvinnan inte lyssnar på hans råd.
- Han förtalar kvinnans arbete, hennes vänner och släkt.

⁴³ Cullberg, Johan 1993 s. 372 f

⁴⁴ Göransson m.fl. 1988 s. 94 f

⁴⁵ Alfredsson, Karin 1985 s. 43

⁴⁶ Bergmark/Lundberg 1995 s. 61 f

⁴⁷ Alfredsson, Karin 1985 s. 42 f

- Han verkar ha en tudelad personlighet.
- Han framkallar rädsla hos kvinnan när han blir arg vilket får henne att sträva efter att hålla honom på bra humör.⁴⁸

De flesta män som misshandlar närstående använder andra metoder än våld när de handskas med frustrationer, ilska eller provokationer utanför hemmet. Mannen anser att det är legitimt att använda våld mot sin partner, att våld är nödvändigt i denna speciella situation och just i denna speciella stund. Det är i hemmet, där det inte kommer att bli några negativa konsekvenser för honom, som han väljer att vara våldsam mot sin partner eller sina barn.⁴⁹ I det första målet som rörde grov kvinnofridskränkning framgår att mannen regelmässigt använde våld för att markera var han tyckte att gränserna i relationen gick. När hustrun hade "tjafsats" för mycket hade han slagit henne för att få slut på diskussionen.⁵⁰

I en undersökning på Karolinska Institutet om återfall i kvinnomisshandel delas männen in i tre grupper: de som är fixerade vid en och samma kvinna, de svartsjuka och de som anser att kvinnan är mindre värd än mannen. Studien visar att en tredjedel av de dömda männen återfaller i samma brott inom några år.⁵¹

Enligt psykologer på ett norskt kriscenter för män som misshandlat, uppger de män som kommer dit att de egentligen inte har några större problem. Det är vanligt att gärningsmannen anser att det är någon annans fel att de tvingas utföra någon form av våldshandling. Ofta anser de att de tvingas slå hustrun t.ex. för att de blir provocerade. Avsikten med terapin är att få männen att själva ta ansvar för sina handlingar och därmed ändra sitt beteende.⁵² Även i Sverige arbetar terapeuter efter denna princip. Eftersom de flesta män förnekar, både för sig själva och andra, att de har gjort något fel, måste man få männen att se sitt våld och inse att alla former av våld och tvång är oacceptabelt. Genom att gå direkt på kärnan, nämligen våldet, blir det svårare för mannen att förringa och skylla det inträffade på kvinnan. Man går i detalj in på hur han slagit, var sparkarna tog, var de var, hur många slag hon fick osv. Våldsbeteendet är ingen sjukdom utan snarare ett inlärt beteende i kombination med en oförmåga att se alternativ varför det primära målet är att hjälpa dem att hitta andra sätt att lösa problem.⁵³

2.7 Bilden av den misshandlade kvinnan

Kvinnomisshandel kan drabba de flesta kvinnor oavsett ålder och samhällsklass. Som tidigare nämnts tycks familjer i vilka det finns uttalade

⁴⁸ Alfredsson, Karin 1985 s. 47 f

⁴⁹ Widding, Lena 1997 s. 26 f

⁵⁰ Heimer/Nylén 1999 s. 36

⁵¹ Undersökningen ingår i forskaren Martin Granns avhandling

⁵² Widding, Lena 1997 s. 20

⁵³ Bergmark/Lundberg 1995 s. 63 ff

missbruks- och andra problem, vara överrepresenterade på grund av att våldet där är mer synligt än annars, men kvinnomisshandel som enskilt problem är inte knutet till social misär eller klass.⁵⁴

Att en välutbildad kvinna med god ekonomi låter misshandeln fortgå år ut och år in är svårt att förstå. Är det något som skiljer henne från andra kvinnor som gör att hon är förutbestämd att bli offer för en misshandlande man? För att förstå vilken makt mannen har över den kvinna han slår måste man se på hur ett parförhållande utvecklas. Det första mötet och förälskelsen stämmer i allt väsentligt med de flest förhållanden och de misshandlade kvinnor beskriver sina första intryck av mannen i positiva ordalag. Hon möttes inte av hån, hugg och slag från början utan upplevde honom som attraktiv, snäll och trevlig – “alla” tyckte om honom. Därefter händer någonting med mannen som är överraskande likartat från man till man. När våldsbeteendet uppdragas känner kvinnorna att mannen dolt sin rätta karaktär och lurat dem.⁵⁵ Det vanliga är att misshandeln börjar när förhållandet har stabiliserats på något sätt. Dessförinnan, när hon utan större problem kan lämna mannen, är det för riskabelt för honom att använda våld.⁵⁶

Så här ser den vanligaste utvecklingen mot ett förhållande som präglas av misshandel ut. Mannen börjar med att successivt bygga upp en auktoritär regim där han inte tillåter konkurrerande auktoriteter som kan ifrågasätta honom, t.ex. kvinnans föräldrar och vänner. Kvinnan låter det till en början ske eftersom hon inte vill provocera mannen samt för att undvika gräl. Undan för undan minskar hennes kontaktytor och eftersom mannen är mycket svartsjuk finns till sist ingen annan än han kvar. Han skapar ett hierarkiskt samhälle i hemmet, där han är högst upp och härskar, vilket gör att han kan fortsätta kräva och domdera. Till sist har han isolerat kvinnan så att hon inte har några andra referensramar, hon har bara tillgång till mannens synpunkter och åsikter som ibland också har blivit hennes. Det är nu som hon är fast och grunden för en fortsatt utveckling mot misshandel är lagd.⁵⁷

I vissa fall smyger sig misshandeln på kvinnan med knuffar och smärre örfilar. Hon kan då tycka att det inträffade inte är värt att bråka om och vill förlåta eftersom hon har barnen och hemmet att tänka på. I andra fall kommer misshandeln helt plötsligt och då ofta i samband med förändringar som giftermål eller barnafödelse. Kvinnan blir inledningsvis chockerad och förlamad, men eftersom mannen redan har börjat ta kontroll över henne tror hon på hans förklaringar. Har han dessutom druckit sprit kan slagen ännu lättare tolkas som enstaka övertramp. Han visar ånger, gråter och lovar att aldrig göra om det. Mannen visar därefter upp sin charmerande sida, den

⁵⁴ Bergmark/Lundberg 1995 s. 12

⁵⁵ Bergmark/Lundberg 1995 s. 9 och 13

⁵⁶ Alfredsson, Karin 1985 s. 47

⁵⁷ Bergmark/Lundberg 1995 s. 14 f

som kvinnan först kom i kontakt med, tills nästa slag kommer.⁵⁸

Vid sidan av det fysiska våldet finns alltid en psykiska misshandeln. Uttalade eller outtalade hot hänger i luften och mannen talar nedvärderande till kvinnan. Hon kan ingenting och är ”inte riktigt klok” utan borde vara inspärerad. Hans svartsjuka innebär att han misstror henne och kontrollerar henne minutiöst. I denna situation blir ofta kvinnans strategi att underordna sig och anpassa sig till mannens krav för att undgå ytterligare övergrepp och kränkningar. På så sätt hoppas hon att våldet skall upphöra, men i stället blir det ett återkommande inslag i samlivet. I det här skedet, när misshandeln är regelbunden och etablerad, finns även en förvirrande motpol genom att mannen dessemellan är underbar. Från att vara varm och öm kan han plötsligt ändra sinnesstämning och visa sin andra sida, den straffande och

slående. Efterhand bryts kvinnans självkänsla och självförtroende ner, och anpassningen kan fortsätta. Då kvinnan inte ser någon yttre anledning till våldet, eftersom det inte finns någon, kan följden bli att hon accepterar mannens uppfattning att det är hon som är orsaken. Hon skuldbelägger sig själv och tänker att om hon varit annorlunda hade han inte behövt slå henne.⁵⁹

I alla relationer där makt och övervåld förekommer brukar offret ta på sig skulden. Det är ett grymt spel med två huvudroller, torteraren och offret, som oftast utspelas i det slutna rummet bortom omvärldens insyn. Offret isoleras med en enda auktoritet, torteraren, och inriktar sig på att överleva. Det blir då en överlevnadsstrategi att bekänna, göra bot och ta emot straff, eftersom ingenting annat finns till hands. Att kvinnomisshandel är att likna vid tortyr står klart vid en jämförelse med den sammanställning som Amnesty International har gjort av de element som ingår i tortyr: Isolering, uttrötning, mordhot, förödmjukelser, förnekande av offrets förmåga, förnedrande tillmälen, förändring av offrets verklighetsbild och växling mellan våld och värme, som gör att hoppet om en förändring vidmakthålls hos offret.⁶⁰

Denna bild av den misshandlade kvinnan, dvs. att hon är ett passivt offer för systematiska och upprepade våldshandlingar av en förövare vars främsta syfte är att dominera och kontrollera, har kritiserats eftersom den har medfört att kvinnan ifråga har förvandlats till en kliché. Som offersymbol har hon tjänat som exempel för att visa hur illa ställt det är med jämställdheten.⁶¹ Standardbilden av kvinnomisshandel har emellertid medfört att den traditionella uppfattningen om mannens rätt att slå sin partner har ifrågasatts. Det har bidragit till att våld mot kvinnor i hemmet har uppmärksamats som ett socialt problem värt att kriminaliseras, och därmed har det klargjorts att vad som sker i hemmet inte endast är en privat

⁵⁸ Bergmark/Lundberg 1995 s. 17 f

⁵⁹ Bergmark/Lundberg 1995 s. 24 f

⁶⁰ Bergmark/Lundberg 1995 s. 25 f

⁶¹ Hydén, Margareta 1995 s. 224 f

angelägenhet.⁶²

⁶² Brå-rapport 1997:2 s. 168 (Jakobsson, Katarina)

3 Kvinnofridsreformen

3.1 Internationellt samarbete för att avskaffa våld mot kvinnor

Våld mot kvinnor är ett globalt problem; det förekommer i olika former över hela världen, i alla länder och i alla kulturer⁶³. Det våld som utspelas i hemmet är en betydande orsak till invaliditet och död bland kvinnor oavsett i vilken del av världen de bor⁶⁴. Av den anledningen pågår det ett samarbete inom såväl FN som Europarådet och Nordiska Ministerrådet i frågor om våld mot kvinnor. Dessutom antar Kommissionen för mänskliga rättigheter varje år en särskild resolution om avskaffandet av våld mot kvinnor.⁶⁵

1993 antog FN:s generalförsamling en deklaration om avskaffande av våld mot kvinnor och i denna definieras detta våld som “varje könsrelaterad våldshandling som resulterar i eller sannolikt kommer att resultera i fysisk, sexuell eller psykisk skada eller lidande för kvinnor, inklusive hot om sådana handlingar, tvång eller godtyckligt frihetsberövande, vare sig det sker offentligt eller privat”.⁶⁶ I deklarationen har medlemsländerna enats om att detta våld dels utgör en kränkning av kvinnors rättigheter och grundläggande friheter, dels är ett uttryck för historiskt ojämlika maktförhållanden mellan kvinnor och män. Denna obalans har lett till mäns dominans över och diskriminering av kvinnor samt förhindrat kvinnors fulla möjligheter till framsteg. Våldet är en avgörande social mekanism som gör att kvinnorna tvingas in i en underordnad ställning gentemot männen. Två år senare, vid FN:s kvinnokonferens i Peking, ställde sig det internationella samfundet bakom och åtog sig att genomföra den handlingsplan för att minska våldet mot kvinnor som presenterades där.⁶⁷ Kvinnofridsreformen är ett sätt för den svenska regeringen att uppfylla detta åtagande.

3.2 Betänkandet “Kvinnofrid”

1993 tillsattes en kommission, Kvinnovåldskommissionen, för att utifrån ett ensidigt kvinnoperspektiv göra en översyn av frågor som rör våld mot kvinnor. I det svenska utredningsväsendet har det ensidiga perspektivet alltid funnits så detta är inget nytt, men tidigare har det alltid varit manligt.⁶⁸

⁶³ SOU 1995:60 s. 93

⁶⁴ Brå-rapport 1997:2 s. 107 (Dobash och Dobash)

⁶⁵ Prop. 1997/98:55 s. 25 f

⁶⁶ Prop. 1997/98:55 s. 24

⁶⁷ Prop. 1997/98:55 s. 25 f

⁶⁸ Brå-rapport 1997:2 s. 177 (Bjelle, Britt)

Dessutom fick kommissionen i uppdrag att föreslå åtgärder inom hälso- och sjukvården, socialtjänsten samt rättsväsendet för att motverka våld mot kvinnor. I mars 1994 presenterade kommissionen ett delbetänkandet "Ett centrum för kvinnor som våldtagits och misshandlats" som rörde förbättringar inom hälso- och sjukvårdsområdet. Kvinnovåldskommissionens slutbetänkande avlämnades i juni 1995. Betänkandet innehåller dels förslag till åtgärder för att förbättra stödet och hjälpen till kvinnor som utsatts för våld och andra övergrepp, dels förslag till åtgärder för att förebygga våld mot kvinnor. Kommissionen fokuserade särskilt på det våld som män utövar mot närstående kvinnor och bland annat föreslogs införandet av ett nytt kvinnofridsbrott.⁶⁹

Utöver förslag till åtgärder innehåller betänkandet en beskrivning av såväl omfattningen av våldet mot kvinnor som våldets bakomliggande orsaker och mekanismer. Enligt kommissionen kan detta våld inte förklaras på samma sätt som annan våldsbrottslighet på grund av kvinnors och mäns olika roller i samhället och bristande jämställdhet. För att våldet mot kvinnor effektivt skall kunna bekämpas krävs kunskap om dessa mekanismer.⁷⁰ Kommissionen framhåller att ändrad lagstiftning inte ensamt kan lösa samhällsproblemet kvinnomisshandel, och många av förslagen berör därför det tillvägagångssätt som myndigheter använder vid handläggandet av ärenden med anknytning till våld mot närstående.⁷¹

3.3 Varför ett fridskränkingsbrott?

Vår straffrätt tar sikte på enstaka brottsliga handlingar, men för en person som under en längre tid utsatts för övergrepp av en närstående är det inte främst de enskilda fysiska övergreppen som karakteriserar offrets situation. I stället har ofta den utsatta personens hela tillvaro präglats av våld och hot. För att kunna ta hänsyn till detta ansågs det motiverat att införa en ny straffbestämmelse som tog sikte på en serie straffbelagda gärningar. På så sätt ville man ytterligare understryka det särskilt straffvärda i en långvarig och upprepad kränkning av personer i nära relationer.⁷²

Det finns tre väsentliga skillnader mellan kvinnovåldskommissionens lagförslag och det som presenteras i regeringens proposition. Kommissionen ville inte begränsa tillämpningen av bestämmelsen till att avse gärningar som är kriminaliserade i sig, såsom misshandel och olaga hot. De ville också att vissa beteenden som bidrar till att skapa den situation av psykisk terror som systematiska övergrepp av en närstående innebär skulle kunna beaktas. När det till exempel var fråga om kvinnomisshandel ville kommissionen att utfärdade förbud att träffa släktingar och vänner, undan-gömmande av telefon och nycklar eller att mannen talade nedsättande till

⁶⁹ SOU 1995:60 s. 13

⁷⁰ Prop. 1997/98:55 s. 21 f

⁷¹ SOU 1995:60 s. 13

⁷² SOU 1995:60 s. 22 f och Prop. 1997/98:55 s. 133

kvinnan skulle omfattas av den nya straffbestämmelsen. Vidare föreslog kommissionen att kvinnofridsbrottet skulle placeras i första stycket och fridsbrottet i det andra. Genom detta ville man tydliggöra att gärningsmannen vanligtvis är en man och offret en kvinna. Slutligen föreslog kommissionen att bestämmelsens straffminimum skulle vara fängelse ett år.⁷³

3.4 Propositionens innehåll i huvuddrag

Kvinnovåldskommissionens arbete resulterade i den proposition som regeringen lade fram för riksdagen 1998. Regeringen anför inledningsvis att det ökade internationella engagemanget medför ökade krav på nationella åtgärder för att förebygga och motverka våld mot kvinnor samt hjälpa de kvinnor som utsatts för våld. Det är därför en uppgift för statsmakterna att söka förhindra företeelser som inte är förenliga med ett jämställt samhälle, och man valde därför att i första hand fokusera på de utsatta kvinnornas situation.⁷⁴

Regeringen skriver i propositionen att det är väldokumenterat att det våld som män riktar mot kvinnor ofta har sin grund i fördomar och föreställningar om mäns överordning och kvinnors underordning. Det mest extrema exemplet på denna obalans är det våld som män riktar mot kvinnor som de har eller har haft en nära relation till. Denna form av våld har kvinnor i alla samhällen utsatts för om än i olika omfattning.⁷⁵ Regeringen understryker att de flesta män inte utövar våld mot kvinnor men att det ändå sker i så stor omfattning att det utgör ett allvarligt samhällsproblem. Eftersom detta våld hindrar såväl den enskilda kvinnans rättstrygget som den fortsatta utvecklingen mot jämställdhet mellan kvinnor och män, var det var både nödvändigt och brådskande att vidta fortsatta åtgärder för dess bekämpande.⁷⁶ Propositionen har tre centrala utgångspunkter: skärpt lagstiftning, förebyggande åtgärder samt att hjälpsökande kvinnor får ett adekvat bemötande av myndigheterna.

Förutom införandet av brotten grov fridskränkning och grov kvinnofrids-kränkning, vilka kommer att behandlas närmare i nästa kapitel, skräptes lagstiftningen om prostitution och sexuella trakasserier. Vad gäller

förebyggande åtgärder inriktas dessa på jämställdhetsarbetet i stort, men det har även uppmärksammats att insatser mot våldsbenägna män är lika viktiga som åtgärder för att stödja och skydda utsatta kvinnor. Slutligen behandlas myndigheters bemötande av kvinnor som utsatts för våld och man konstaterar att det är angeläget att fortbilda personal i dessa frågor inom

⁷³ SOU 1995:60 s. 22

⁷⁴ Prop. 1997/98:55 s. 22 f

⁷⁵ Prop. 1997/98:55 s. 31

⁷⁶ Prop. 1997/98:55 s. 21

såväl rättsväsendet som socialtjänsten och sjukvården.⁷⁷

3.5 Myndighetsgemensamma uppdrag

För att bekämpa våld mot kvinnor har regeringen utfärdat myndighetsgemensamma uppdrag. Genom ökad samverkan hoppas man att de brottsförebyggande åtgärderna skall få större genomslag hos berörda myndigheter samt att dessa skall effektivisera och konkretisera sitt arbete i frågor om våld mot kvinnor. Myndigheterna skall utforma åtgärdsprogram eller policydokument för sin handläggning av ärenden som rör våld mot kvinnor. Dessa skall i första hand vara ett stöd för myndighetens eget arbete och ett verktyg för att effektivisera arbetet. För regionala myndigheter som åklagarmyndigheter och polismyndigheter, kan t.ex. dokumenten vara åtgärdsinriktade och behandla handlägningsrutiner, bemötande av brottsoffer och andra praktiska frågor i arbetet. RÅ och RPS har det övergripande ansvaret för att sådana dokument upprättas vid de regionala myndigheterna.⁷⁸ Jag kommer att närmare redogöra för olika projekt i kapitel 8.

3.6 Förändringar i socialtjänstlagen

För att tydliggöra socialförvaltningens ansvar kompletterades socialtjänstlagen med en bestämmelse. I 8 a § SoL stadgas att socialnämnden bör verka för att kvinnor som är eller har varit utsatta för våld eller andra övergrepp i hemmet får stöd och hjälp för att förändra sin situation. I Eskilstuna har man utsett samordnare som har till uppgift att kontakta kvinnor som misshandlats. Genom förmedling av polismyndigheten får samordnaren del av samtliga anmälningar om våld mot kvinnor där gärningsmannen är en närstående. Kvinnan kontaktas i första hand per telefon och erbjuds då individuellt stöd samt möjlighet att delta i gruppverksamhet för kvinnor i samma situation. Kvinnor kan även utan att det finns en polisanmälan som grund, själva söka sig till denna verksamhet.⁷⁹ Verksamheten kommer att behandlas utförligare i avsnitt 8.3.1.

⁷⁷ Prop. 1997/98:55 s. 23

⁷⁸ Prop. 1997/98:55 s. 59 och bilaga 12 s. 213 och 215

⁷⁹ Verksamhetsplan "STOPP samverkan mot kvinnovåld"

4 Fridskränkningensbrottet i 4 kap. 4 a § BrB

4.1 Lagtexten

Det nya brottet tar sikte på upprepade brottsliga gärningar mot närstående personer. Paragrafen som trädde i kraft 1 juli 1998 hade följande lydelse fram till 31 december 1999:

Den som begår brottsliga gärningar enligt 3, 4 eller 6 kap. mot en närstående eller tidigare närstående person, döms, om gärningarna varit ett led i en upprepad kränkning av personens integritet och varit ägnade att allvarligt skada personens självkänsla, för grov fridskränkning till fängelse, lägst sex månader och högst sex år.

Har gärningar som anges i första stycket begåtts av en man mot en kvinna som han är eller har varit gift med eller som han har bott tillsammans med under äktenskapsliknande förhållanden, skall i stället dömas för grov kvinnofridskränkning till samma straff.

Från och med 1 januari 2000 har paragrafen en ny lydelse. Anledningen till att lagtexten ändrades så snart efter att den trätt ikraft behandlas i kapitel 6.

4.2 Varför placerades bestämmelsen i 4 kap. BrB?

De gärningar som skall bedömas i det aktuella brottmålet måste rymmas under någon brottsbeskrivning i 3, 4 eller 6 kap. BrB⁸⁰. Eftersom det nya brottet främst utgör ett brott mot frihet och frid ansågs det lämpligt att det placerades bland frihets- och fridsbrotten⁸¹. Även Lagrådet var positivt till att ta upp beteendemönstret till särskild behandling i 4 kap. och samtidigt tillmäta det ett högt straffvärde⁸².

De bestämmelser i 3 kap. som blir aktuella vid tillämpning av fridskränkingsparagrafen är misshandel av normalgraden och ringa misshandel.

⁸⁰ Prop. 1997/98:55 s. 88

⁸¹ Prop. 1997/98:55 s. 83 och 153 samt 1997/98:JuU13 s. 17

⁸² Prop. 1997/98:55 s. 205 f

I 4 kap. BrB kan det vara fråga om straffbestämmelserna olaga tvång, olaga hot, olaga frihetsberövande, ofredande och hemfridsbrott. De brott i 6 kap. som kan omfattas av fridskränkingsbrottet är sexuellt tvång, sexuellt utnyttjande eller sexuellt ofredande. Gemensamt för de uppräknade brotten är att de typiskt sett innebär en kränkning av den personliga integriteten.⁸³

4.3 Grov fridskränkning

Kvinnovåldskommissionen föreslog i sitt betänkande att bestämmelsen skulle inledas med brottet grov kvinnofridskränkning i första stycket och grov fridskränkning i andra stycket, dvs. i ordningen huvudfall respektive specialfall. Kommissionen motiverade detta med att det i de flesta fall är män som kränker kvinnor och att man genom denna ordning bättre skulle beskriva verkligheten. Såväl regeringen som justitieutskottet ansåg dock att detta argument inte var tillräckligt starkt för att frångå brottsbalkens könsneutrala systematik och utformning, och därför inleds paragrafen i stället med brottet grov fridskränkning.⁸⁴ Den könsneutrala konstruktionen av bestämmelsen innebär att mäns kränkningar mot närstående eller tidigare närstående kvinnor ingår i beskrivningen av grov fridskränkning. Dessutom behandlar första stycket såväl en mans handlande mot en annan man, som en kvinnas handlande mot en annan kvinna eller mot en man.⁸⁵

Med begreppet närstående eller tidigare närstående person avses i första hand en person som gärningsmannen har eller har haft ett förhållande till, t.ex. någon som är eller har varit gift med gärningsmannen eller som sammanbor eller har sammanbott med denna under äktenskapsliknande förhållande. Om det är en man som begått de brottsliga gärningarna mot en kvinna som han står i en nära relation till, skall gärningarna enligt andra stycket, vilket utvecklas närmare nedan, rubriceras grov kvinnofrids-kränkning. Vad första stycket tar sikte på är personer som är närstående på annat sätt: offret kan vara gärningsmannens mor eller far, syster eller bror. Även fall då barn utsätts för kränkningar av närstående omfattas av bestämmelsen. Det kan vara barn till gärningsmannen själv eller till en person som denne bor eller har bott tillsammans med, s.k. styvbarn. Normalt innebär det att gärningsmannen och den han kränker bor eller har bott tillsammans.⁸⁶

4.4 Grov kvinnofridskränkning

⁸³ Prop. 1997/98:55 s. 79

⁸⁴ 1997/98:JuU13 s. 17

⁸⁵ Prop. 1997/98:55 s. 83

⁸⁶ Prop. 1997/98:55 s. 132

De fall då en man kränker en nuvarande eller före detta hustru eller sambo omfattas visserligen av bestämmelsens första stycke men har fått en egen brottsrubricering. Avsikten med specialregleringen i andra stycket är att ge en adekvat rubricering åt typiska fall av mer eller mindre systematiska kränkningar av en kvinna i en nära relation (se 2.5 in fine).⁸⁷ Genom införandet av en särskild brottsrubricering för dessa fall, ville regeringen markera den särskilda form av kränkning som denna typ av brottslighet utgör. Man har med andra ord velat skilja ut de fall som utgörs av typiska kvinnofridsbrott. Regeringen hoppades också att en sådan urskiljning skulle medverka till att synliggöra och kartlägga omfattningen av mäns våld mot kvinnor i nära relationer.⁸⁸

Prövningen av rubriceringsfrågan skall avgöras efter vad som är mest adekvat i det aktuella fallet. För att undvika att bestämmelsen tillämpas på sådana fall som typiskt sett inte framstår som kvinnofridsbrott, såsom då en far kränker en dotter eller en man kränker en mor eller syster, har vad som i denna bestämmelse avses med en närstående eller tidigare närstående kvinna preciserats.⁸⁹ Med sammanboende avses i enlighet med 1 § andra stycket sambolagen en relation där en ogift kvinna sammanbor med en ogift man under äktenskapsliknande förhållanden.

Lagrådet delade inte regeringens och justitieutskottets uppfattning vad gäller nödvändigheten av ett andra stycke innehållande en särskild brottsrubricering. De ansåg i stället att det var olämpligt att ett och samma brott fick två brottsbenämningar.⁹⁰

4.5 De objektiva rekvisiten

För att paragrafen skall vara tillämplig krävs dels att det är fråga om upprepad kränkning av offrets integritet, dels att gärningarna varit ägnade att allvarligt skada personens självkänsla⁹¹. Lagrådet fann vid sin granskning av rekvisiten att de träffande beskriver sådana händelseförlopp som åsyftas och som dessvärre inte är ovanliga⁹².

Med "upprepad kränkning av personens integritet" avses alltså gärningar som tar sikte på den personliga integriteten och som sker vid upprepade tillfällen. Hur många kränkande handlingar som krävs för att kränkningen skall anses som upprepad varierar beroende på gärningarnas karaktär; ju allvarligare gärningarna är desto färre krävs för att kränkningen skall

⁸⁷ Prop. 1997/98:55 s. 134

⁸⁸ Prop. 1997/98:55 s. 83

⁸⁹ 1997/98:JuU 13 s. 17

⁹⁰ Prop. 1997/98:55 s. 208

⁹¹ Prop. 1997/98:55 s. 81 f

⁹² Prop. 1997/98:55 s. 206

betraktas som upprepad.⁹³ Kravet på upprepade kränkningar innebär att flera brottsliga gärningar måste vara uppe till domstolens bedömning samtidigt. Det kan vara fråga om olika typer av brottsliga gärningar, dock med den begränsningen att det skall vara fråga om brott enligt 3, 4 eller 6 kap. BrB.⁹⁴

Kvinnovåldskommissionens förslag innebar att även kränkande handlingar som inte är straffbara skulle omfattas av bestämmelsen, men givetvis är det endast straffbara handlingar som åklagaren får åberopa som bevis för att de aktuella gärningarna varit ett led i en upprepad kränkning. Något annat skulle strida mot den straffrättsliga legalitetsprincipen (1:1 BrB, 2:10 RF och art. 7 EMRK).⁹⁵

Regeringen ville inte uppställa något krav på att de aktuella gärningarna ensamma måste innebära en upprepad kränkning. Trots att det i många fall inte behövs annan bevisning än de aktuella gärningarna, kan det finnas fall där det krävs fler gärningar för att visa på upprepning. Om mönstret av upprepade kränkningar upptäcks först efter en eller flera fällande domar, skulle ett sådant krav innebära att alltför lite hänsyn tas till hela serien av gärningar när några senare, sedda var för sig, relativt lindriga brott bedöms. I dessa fall är det, för att visa mönstret i gärningsmannens handlande, tillåtet att åberopa även handlingar som den åtalade tidigare dömts för eller där skuldfrågan annars är klar, t.ex. genom åtalsunderlåtelse. Regeringen betonade att det allvarliga i situationen är att kränkningen upprepas, och syftet med det nya fridskränkingsbrottet är just att domstolen skall kunna ta hänsyn till den utsatta personens hela situation. För att åstadkomma detta utformades rekvisitet så att det är tillräckligt att de aktuella gärningarna varit ett led i en upprepad kränkning.⁹⁶ Högsta domstolen tolkade dock lagtexten något annorlunda vilket kommer att behandlas i kapitel 5.

Nu några ord om rekvisitetet "ägnad att allvarligt skada personens självkänsla". I detta ligger ett krav på en viss kvalificering av de brottsliga gärningarna. De flesta brottsdelikt i 3, 4 och 6 kap. BrB innebär typiskt sett att självkänslan hos den utsatta personen skadas. Någon bevisning utöver det som rör de aktuella gärningarna behövs inte eftersom det är de aktuella gärningarna som skall ha gett en sådan effekt. En förutsättning för att

paragrafen skall vara tillämplig är dock att självkänslan skadats allvarligt. Är det fråga om lindrigare brott kan detta krav vara uppfyllt om gärningarna ingår i ett mönster som sammantaget leder till att den kränkta personen bryts ned. Av uttrycket "ägnade att" följer vidare att det är tillräckligt att kränkningarna typiskt sett leder till att självkänslan skadas allvarligt. Åklagaren behöver därför inte i det enskilda fallet bevisa att personens självkänsla verkligen har skadats allvarligt.⁹⁷

⁹³ Prop. 1997/98:55 s. 132 f

⁹⁴ Prop. 1997/98:55 s. 131

⁹⁵ Prop. 1997/98:55 s. 132 f

⁹⁶ Prop. 1997/98:55 s. 132 f

⁹⁷ Prop. 1997/98:55 s. 132 f

Det behövs alltså inte någon bevisning utöver den som hänför sig till de aktuella gärningarna. Lagrådet framhöll att vanligtvis innehåller denna typ av gärningar inslag av förnedring, men även om detta inte skulle vara fallet anser rådet att "det inte kan innebära några svårigheter för en domstol att värdera huruvida en serie av våldsbrott, fridsbrott och sexualbrott utgör en upprepad kränkning av offrets integritet och varit ägnad att allvarligt skada hennes eller hans självkänsla". En sådan värdering skulle enligt Lagrådet innebära att bestämmelsen torde bli tillämplig i åtskilliga fall.⁹⁸

4.6 Det subjektiva rekvisitet

En grundläggande straffrättslig princip är den så kallade täckningsprincipen vilken innebär att gärningsmannens uppsåt eller oaktsamhet skall täcka de objektiva brottsrekvisiten. Vilka krav skall då uppställas för att gärningsmannen skall uppfylla kravet på vetskap eller eventuellt uppsåt när de ifrågavarande objektiva rekvisiten bygger på värderingar, dvs. normativa rekvisit? Det svar jag har funnit i doktrinen är att det i dessa fall är tillräckligt att gärningsmannen har uppsåt beträffande de faktiska omständigheterna. Uppsåtet omfattar alltså de förhållanden som utgör de enskilda brottsrekvisiten. Gärningsmannen måste inte ha kännedom om, eller ens inse, att den begångna gärningen är straffbelagd för att den subjektiva täckningen av de normativa rekvisiten skall vara uppfylld.⁹⁹ Själva värderingen av frågorna, huruvida gärningarna inneburit kränkning och varit ägnade att allvarligt skada offrets självkänsla, görs av domstolen oavsett gärningsmannens egna värderingar och syften med handlingarna.¹⁰⁰ Av detta följer att åklagaren inte behöver åberopa omständigheter till stöd för att gärningsmannen haft visst motiv för sitt handlande.¹⁰¹

4.7 Ne bis in idem

Principen ne bis in idem kommer till uttryck i EMRK:s sjunde tilläggsprotokoll art. 4, vilken rubriceras "rätt att inte bli lagförd eller straffad två gånger". Enligt 1:a punkten får ingen lagföras eller straffas på nytt i en brottmålsrättegång i samma stat, för ett brott för vilket han slutligt frikänts eller fällts.

Principen utgör emellertid inget hinder för åklagaren att åberopa en eller flera tidigare domar för liknande gärningar, för att göra mönstret av upprepade kränkningar i det förevarande målet tydligare. Däremot kan inte en ny gärning, i förening med en gärning som en domstol redan dömt över,

⁹⁸ Prop. 1997/98:55 s. 208

⁹⁹ Leijonhufvud/Wennberg 1997 s. 77 ff

¹⁰⁰ Prop. 1997/98:55 s. 133 f

¹⁰¹ Prop. 1997/98:55 s. 134

leda till ansvar för fridskränkingsbrottet. Rekviritet för den nya straffbestämmelsen innefattar nämligen ett krav på att åtalet skall omfatta flera gärningar.¹⁰²

4.8 Rättskraft

Den paragraf som behandlar rättskraften i brottmålsdomar återfinns i 30 kap. 9 § RB och föreskriver att när besvärstiden för domen är till ände får inte den tilltalade ställas till ansvar för gärningar som prövats genom domen.

Vad gäller brott som omfattas av fridskränkingsparagrafen innebär rättskraftsregeln att åklagaren efter en fällande dom, som huvudregel inte kan komma tillbaka med nya brott av normalgraden som begåtts under den tid som den tidigare domen omfattar. Har emellertid de enskilda gärningar som ingår i det tidigare åtalet kunnat anges bestämt i gärningsbeskrivningen omfattas formellt inte andra gärningar av domens rättskraft.¹⁰³

Ett framträdande problem är att förhållandena ofta är sådana att de enskilda gärningarna inte är tillräckligt preciserade till antal, tid och plats för att rättskraften beträffande varje enskild gärning skall kunna bedömas. Gärningar av den art som det är fråga om här, har normalt upprepats så ofta att den utsatta personen i efterhand har svårt att skilja det ena tillfället från det andra. Högsta domstolen har i två uppmärksammade mål¹⁰⁴ slagit fast att det inte utgör något hinder mot fällande dom, att det exakta antalet handlingar som det är fråga om inte kan fastställas, och att varje enskild handling inte kan fixeras till tid och rum. För att det inte skall uppstå någon tvekan om domens rättskraft är det viktigt att den period under vilken gärningarna

utövats är angiven i åtalet.¹⁰⁵ Det kan tilläggas att straffvärdet enligt bestämmelsen inte påverkas i någon större utsträckning av enskilda gärningar av samma art.¹⁰⁶

4.9 Perduerande brott eller flera brott betraktade som en enhet?

Det straffrättsliga regelsystemet fokuserar på enskilda handlingar. Ett undantag från denna fokusering på enskilda gärningar är om brottet är

¹⁰² Prop. 1997/98:55 s. 209 och 131

¹⁰³ Prop. 1997/98:55 s. 134 och 209

¹⁰⁴ NJA 1992 s. 446 och NJA 1991 s. 83

¹⁰⁵ Prop. 1997/98:55 s. 75 f och 205 f

¹⁰⁶ Prop. 1997/98:55 s. 134 och 209

konstruerat som ett fortlöpande, dvs. perduerande, brott.¹⁰⁷ Exempel på perduerande brott i brottsbalken är olaga frihetsberövande och människorov. Dessa straffbestämmelser är konstruerade så att brottet är fullbordat då ett visst tillstånd har åstadkommit och pågår så länge detta tillstånd varar.¹⁰⁸

Fridskränkning brottet hade kunnat utformas på två skilda sätt; antingen genom att straffbelägga det fortlöpande förfarandet som ett perduerande brott eller genom att straffbelägga de enskilda gärningarna för sig, men sedda i sitt sammanhang och med ett särskilt rekvisit som karaktäriserar brottets fridstörande karaktär. Straffbestämmelsen utformades enligt den senare modellen. Lagrådet fann det positivt att domstolen, när fråga är om upprepade övergrepp, numera kan döma till ansvar för de enskilda gärningarna såsom för ett brott, men framhöll samtidigt att det var av stor vikt att lagstiftaren nu konsekvent följde den inslagna vägen och inte hamnade någonstans mitt emellan de båda alternativen. Vidare betonades att när en sådan "betydelsefull innovation" som kvinnofridsbestämmelsen utgör, införs i straffrätten är det viktigt att man i detaljarbetet håller sig inom sedvanliga straff- och processrättsliga ramar och inte försöker sig på ytterligare tidigare oprövade lösningar.¹⁰⁹ Här syftade Lagrådet bl.a. på kommissionens lagförslag som skulle innebära att åklagaren fick åberopa också gärningar som i dag inte är kriminaliserade, t.ex. att tala nedsättande till en annan person. På Lagrådets inrådan ersattes också uttrycket "förfarandet" med "gärningarna" då det förra kunde leda tankarna till att brottet var perduerande¹¹⁰.

Straffbestämmelserna i 3, 4 och 6 kap. BrB tar alltså sikte på enskilda gärningar och måste därför individualiseras och preciseras till tid och rum vilket ledde till vissa tillämpningssvårigheter när fråga var om upprepade kränkningar under lång tid. Den nya brottskonstruktionen innebär en förenkling i detta avseende. I praxis hade en utveckling skett som gjorde det möjligt för domstolen att bedöma flera likartade brott som en enhet. Detta medförde att kravet på individualisering och precisering inte behövde upprätthållas i alla situationer beträffande samtliga gärningar. Högsta domstolen betraktade alltså övergreppen i de tidigare nämnda rättsfallen (avsnitt 4.8) som en helhet, även om varje gärning bedömdes som ett särskilt brott. Med ett sådant förfarande kan faktorer som omfattning, frekvens och vanemässighet vara av stor betydelse för bedömningen av brottsligheten, men åklagaren behöver inte i förhållande till sådana faktorer individualisera och bevisa varje enskild händelse.¹¹¹

Också i doktrinen har man efterlyst att lagstiftningen utformas så att det i vissa fall ges möjlighet att döma såsom för ett brott när i verkligheten flera brott har förövats under en viss tidsperiod. Detta exemplifieras genom

¹⁰⁷ Prop. 1997/98:55 s. 75 f och 205 f

¹⁰⁸ Leijonhufvud/Wennberg 1993 s. 38

¹⁰⁹ Prop. 1997/98:55 s. 206

¹¹⁰ Prop. 1997/98:55 s. 132

¹¹¹ Prop. 1997/98:55 s. 81

förskingringsbrottet: en serie på 200 förskingringar om 500 kr bör inte, om förfarandet rubriceras som grov förskingring, uppfattas som 200 grova brott. Domstolen kan i dessa fall inte döma såsom för ett brott utan lagstiftning eftersom utformningen av en sådan bestämmelse måste sättas i relation till följdverkningar vad gäller bl.a. straffmaximum och utgångspunkten för beräkning av preskriptionstiden.¹¹²

Sammanfattningsvis kan konstateras att den nya straffbestämmelsens konstruktion medför att brottet består av ett antal i och för sig straffbara gärningar för vilka skall dömas såsom för ett brott. I den situation offret befinner sig kan det vara svårt att hålla isär olika händelser och att i detalj beskriva dem och precisera när och var de har utspelat sig. Brottets konstruktion, i förening med den praxis som har utvecklats, innebär att det för ansvar enligt den nya bestämmelsen inte alltid krävs att de enskilda gärningarna individualiseras och preciseras till exakt tid och plats. Men åklagarens grundläggande bevisbörda för att det brottsliga beteendet faktiskt har ägt rum påverkas givetvis inte.¹¹³

4.10 Psykiskt våld

Psykiskt våld är under vissa förutsättningar straffbart. Enligt 3:5 BrB kan den som tillfogar en annan person kroppsskada, sjukdom eller smärta dömas för misshandel. Till sjukdom räknas även psykisk sjukdom och psykisk

invaliditet. En förutsättning är att handlingen medför en medicinskt påvisbar effekt såsom psykisk chock eller neuros. För ansvar krävs att åklagaren kan bevisa att gärningen har orsakat effekten, i det här fallet sjukdomen, och att orsakssambandet mellan gärningen och effekten är adekvat. Att effekten skall vara adekvat innebär att det måste röra sig om en effekt som typiskt sett kan uppkomma i samband med gärningen. Vidare krävs att gärningsmannen har uppsåt att åstadkomma både gärningen och effekten. Vid allvarliga former av psykiskt våld borde det i de flesta fall gå att bevisa att de medicinskt påvisbara effekterna hänger samman med våldet. Är det däremot fråga om mindre allvarliga former av psykiskt våld kan det vara svårt att bevisa att en medicinskt påvisbar effekt har ett sådant samband med våldet att det går att döma till ansvar.¹¹⁴ I mindre allvarliga fall kan dock bestämmelsen om ofredande i 4 kap. 7 § BrB vara tillämplig.

Som tidigare nämnts ville kvinnovåldskommissionen gå ännu längre med lagstiftningen och låta kvinnofridsbrottet omfatta också sådan psykisk misshandel som i sig inte är kriminaliserad. För ansvar skulle det vara tillräckligt med en psykisk påverkan som varit ägnad att varaktigt kränka kvinnans integritet och skada hennes självkänsla. De handlingar som

¹¹² Jareborg, Nils 1995 s. 215

¹¹³ Prop. 1997/98:55 s. 81

¹¹⁴ Prop. 1997/98:55 s. 76

kommissionen ville straffbelägga var t.ex. att mannen på ett grovt sätt talat nedsättande till kvinnan, förbjudit henne att träffa sina släktingar och vänner eller att gå ut, uttryckt uttalade eller outtalade diffusa hot, gömt telefon eller nycklar samt vissa andra typer av kontrollerande beteenden.¹¹⁵

I den straffrättsliga legalitetsprincipen ingår att det straffbara området skall vara tydligt avgränsat. Straffbuden skall vara så klart formulerade att det i förväg går att avgöra vilka gärningar som är straffbara och vilka som inte är det. Av denna anledning ansåg såväl regeringen som Lagrådet och Justitiekommittén att lindrig psykisk misshandel inte skulle omfattas av det nya brottet. Justitiekommittén påpekade dessutom i sitt betänkande att kommissionen inte hade fört något klagande resonemang om vilka handlingar, utöver våld eller hot, som innefattades i förslaget. Det fanns därför en uppenbar risk att en straffbestämmelse som tar sikte på lindrigare psykisk misshandel skulle bli alltför oprecis och omfatta en alltför överskådlig krets av gärningar för att kunna godtas.¹¹⁶

Lagrådet återopade även processekonomisk hänsyn för att inte låta allehanda diffusa och till och med icke straffbara gärningar innefattas i bestämmelsen. På grund av polismyndigheternas bristfälliga utrednings-

resurser, anhopningen hos åklagarmyndigheterna och tidsutdräkten i domstolsprocessen ansåg Lagrådet att det skulle vara olyckligt om sådana gärningar var föremål för utredning och bevisföring.¹¹⁷

4.11 Avgränsad tillämpning

Orsaken till att ärekränkingsbrotten i 5 kap. BrB inte omfattas av fridskränkingsparagrafen är att dessa brott i princip förutsätter att målsäganden anger brottet till åtal eller att åtal av särskilda skäl anses påkallat ur allmän synpunkt.¹¹⁸ Lagrådet hade inget att erinra mot den begränsning som görs av de straffbara gärningarna till sådana som avses i 3, 4 och 6 kap. BrB, tvärtom ansåg de att det var en väl avvägd avgränsning.¹¹⁹

Regeringen övervägde om brott mot ett utfärdat besöksförbud skulle omfattas av bestämmelsen då sådana brott ofta ingår vid den typ av kränkningar som propositionen behandlar. Man fann dock att övervägande skäl talade emot en sådan ordning eftersom brott mot besöksförbud har ett något annorlunda skyddsintresse än t.ex. olaga hot. Brotten mot besöksförbud

¹¹⁵ Prop. 1997/98:55 s. 77 f

¹¹⁶ 1997/98:JuU13 s. 16

¹¹⁷ Prop. 1997/98:55 s. 206 f

¹¹⁸ Prop. 1997/98:55 s. 79 f

¹¹⁹ Prop. 1997/98:55 s. 206

är konstruerat som ett brott mot det utfärdade förbudet att besöka eller på annat sätt kontakta en annan person eller att följa efter denna person. Det krävs därför inte att det har uttalats hot eller liknande, eller ens att den person som skyddas av förbudet lagt märke till att förbudet överträtts, varför brottet snarast kan sägas vara en överträdelse av en påbjuden ordning. Detta brott lämnades därför utanför fridskränkingsbestämmelsens omedelbara tillämpningsområde; men har en gärningsman som döms enligt den nya bestämmelsen också gjort sig skyldig till överträdelse av ett meddelat besöksförbud kan detta påverka straffvärdet.¹²⁰

4.12 Konkurrensregler

Normala konkurrensregler skall tillämpas vilket innebär att när det är fråga om konkurrens mellan det nya brottet och ett annat brott med strängare straffskala, skall domstolen döma för det senare brottet. Domstolen skall alltså döma för grovt brott i konkurrens även om gärningen ingår i ett beteende av det slag som omfattas av den nya bestämmelsen.¹²¹

Grövre brott såsom grov misshandel, människorov och olaga frihetsberövande ingår som sagt inte i det nya brottet. Om vi tar misshandelsbrottet som exempel skall domstolen döma för grov misshandel för den eller de handlingar som utgör sådana, och för fridskränkning för de handlingar som utgör misshandel av normalgraden eller ringa brott, givetvis under förutsättning att övriga rekvisit för fridskränkingsbrottet är uppfyllda. Andra brott som domstolen skall döma särskilt för är t.ex. våldtäkt, grovt sexuellt utnyttjande och sexuellt utnyttjande av underårig eftersom straffskalan för dessa brott generellt sett är strängare än straffskalan för fridskränkingsbrottet.¹²²

4.13 Fakultativ eller obligatorisk regel?

Det ursprungliga lagförslaget var konstruerat som en fakultativ regel, dvs. domstolen gavs en möjlighet att döma för fridskränkingsbrottet i stället för att döma för de enskilda brotten. På Lagrådets inrådan gjordes den dock obligatorisk till sin karaktär. Det som talade för en fakultativ bestämmelse var att straffstadgandet kunde innefatta gärningar av mycket olika straffvärde. Mot detta argument invände Lagrådet att de hade svårt att förstå att gärningar som uppfyller de i straffbestämmelsen angivna rekvisiten inte skulle ha ett straffvärde av minst sex månaders fängelse. Däremot ansåg Lagrådet att en sådan valmöjlighet var en intressant tanke

¹²⁰ Prop. 1997/98:55 s. 80

¹²¹ Prop. 1997/98:55 s. 134

¹²² Prop. 1997/98:55 s. 80

som skulle stå i god överensstämmelse med realiteterna i form av utredningssvårigheter och bristande resurser. Denna valmöjlighet skulle emellertid i praktiken bli åklagarens och en sådan regel skulle då strida mot principen om åklagarens absoluta åtalsplikt. Om de angivna rekvisiten för fridskränkning föreligger skall därför åklagaren åtala och domstolen döma för brott enligt 4 kap. 4 a § BrB.¹²³

4.14 Straffskalan

Straffstadgandet kan innefatta gärningar av mycket olika straffvärde. Brottet kan bestå av dels upprepade misshandelsbrott vilka också sedda var för sig skulle ge fängelse av betydande längd, dels ett antal hemfridsbrott eller ofredandebrott vilka, om de bedömts isolerat, skulle ge böter eller högst ett kortare fängelsestraff. Det var därför viktigt att straffskalan utformades på ett sådant sätt att den medger en adekvat bedömning av straffvärdet.¹²⁴ Minimistraff bestämdes till fängelse sex månader vilket anses utgöra en tillräcklig markering av allvaret i den kränkning som förfarandet innefattar. Med hänsyn till att straffbestämmelsen kan innefatta också gärningar av sammantaget mycket betydande straffvärde sattes maximistraffet till fängelse sex år.¹²⁵

4.15 Preskription

Preskriptionstiden, dvs. den tid inom vilken den misstänkte måste ha häktats eller åtalats för att påföljd skall kunna ådömas honom, är för fridskränkingsbrottet 10 år (35:1 BrB). Vid bestämmande av utgångspunkten för preskriptionstiden beaktas att brottet inte är perducerande utan består av ett antal självständigt straffbelagda gärningar. Detta medför att brottet preskriberas särskilt för varje gärning som ingår i åklagarens gärningsbeskrivning.¹²⁶ Om fridskränkingsbrottet däremot hade konstruerats som ett perducerande brott skulle preskriptionstiden inte börjat löpa förrän tillståndet upphört.

¹²³ Prop. 1997/98:55 s. 82 och 208

¹²⁴ 1997/98:JuU13 s. 17

¹²⁵ Prop. 1997/98:55 s. 82

¹²⁶ Prop. 1997/98:55 s. 131 f och 209

5 NJA 1999 sid. 102

5.1 Första HD-avgörandet gällande 4 kap. 4 a § BrB

Högsta domstolen prövade för första gången ett mål som rörde bestämmelsen grov kvinnofridskränkning i mars 1999. I domen tog domstolen bl.a. ställning till innebörden av kravet på att gärningarna skall ha varit ett led i en upprepad kränkning av brottsoffrets integritet. Högsta domstolens tolkning av rekvisiten föranledde en justering av paragrafen vilket kommer att utvecklas i nästa kapitel. Här följer först en redogörelse för fakta i målet och därefter hur domstolarna resonerade. I fortsättningen benämns målsäganden L och den tilltalade B.

5.2 Fakta i målet

B åtalades den 6/10-98 vid Göteborgs tingsrätt för grov kvinnofridskränkning alternativt misshandel av L. B hade i två tidigare domar, 16/12-97 och 1/4-98, befunnits skyldig för att ha misshandlat och hotat L vid tre tillfällen. Första gången dömdes B till skyddstillsyn med särskild behandlingsplan. Andra gången dömdes B till sex månaders fängelse, samtidigt undanröjdes den tidigare ådömda skyddstillsynen varför den senare påföljden avsåg även brotten i den förra domen. B blev villkorligt frigiven den 11/6-98 och den återstående strafftiden var då två månader och prövotiden ett år.

De nu aktuella brotten hade begåtts i L:s och parets gemensamma bostad vid fyra tillfällen. Misshandeln den 17/6-98 bestod i att B med knytnävarna slagit L i ansikte och huvud samt dragit henne i håret. Den 28/7-98 hade B med knytnäve träffat L:s mun samt sparkat henne i huvud och mage. Den 14 eller 15/9-98 hade B sparkat L så att skador uppkom på kind, käke och revben samt nupit henne upprepade gånger i armen. Den 18/9-98 hade B upprepade gånger slagit L med knytnävarna så att näsan skadades samt sparkat henne över bäckenet så att hon föll till golvet. Vid misshandelstillfällena uppstod smärta, sårskador, blånader och svullnader. Vid tre av de fyra tillfällena tillkallades polis som då kunde konstatera skador på L vilket medförde att B greps.

Av den rättsmedicinska undersökning som genomfördes den 19/9-98, dvs. dagen efter det sista gärningstillfället, kan man av de tjugofyra punkterna i besiktningsprotokollet utläsa att L hade krossår, blånader och hudavskrapningar på huvudet, armarna, bröstet, ryggen samt vänstra låret.

Skadorna bedömdes vara av varierande ålder och av lindrig karaktär. Vidare konstateras det att skadorna orsakats av trubbigt våld som kunde ha uppkommit genom knytnävsslag, sparkar eller dylikt.

B erkände att han vid ett tillfälle, den 18/9-98, hade slagit L med öppen hand. Slaget träffade näsan varpå L började blöda näsblod. B medgav därför ansvar för ringa misshandel men förnekade att han i övrigt slagit henne.

5.3 Tingsrättens dom

Vad gäller ansvarsfrågan fann tingsrätten¹²⁷ att L:s berättelse i allt väsentligt skulle läggas till grund för bedömningen. Hon hade vid huvudförhandlingen på ett måttfullt och trovärdigt sätt redogjort för respektive händelseförlopp. Hennes berättelse hade dessutom stöd i den rättsmedicinska undersökningen samt i vittnesbevisningen. Även omständigheterna i övrigt, samt i viss mån B:s egna uppgifter, talade för att L:s uppgifter var riktiga.

Brottsrubriceringen för de olika gärningstillfällena skiljer sig åt beroende på när i tiden brotten begicks. De gärningar som begicks den 17/6-98 bedömdes som misshandel av normalgraden på grund av att de skedde före den nya straffbestämmelsens ikraftträdande. För de handlingar som B gjort sig skyldig till vid de övriga gärningstillfällena (28/7, 14 och 18/9) dömdes B för grov kvinnofridskränkning. Tingsrätten fann att dessa gärningar varit ett led i en upprepad kränkning av L:s integritet och varit ägnade att allvarligt skada hennes självkänsla. Domen löd på fängelse 10 månader.

5.4 Hovrättens dom

Vad som förekom i hovrätten¹²⁸ gav inte anledning till ändring varför hovrätten fastställde tingsrättens dom. Ett hovrättsråd var emellertid skiljaktigt vad gäller den rättsliga bedömningen. Han ville i stället rubricera samtliga gärningar som misshandel av normalgraden och sänka straffet till fängelse sex månader. Visserligen hade L utsatts för upprepade kränkningar men det kunde inte anses visat att gärningarna också varit ägnade att allvarligt skada hennes självkänsla. Detta ställningstagande tycks den skiljaktige grunda på att "L [i hovrätten har] förklarat att hon på grund av misshandeln till en början upplevt bristande självkänsla men att detta varit

av övergående natur." Som redogjorts för under avsnitt 4.5 är det tillräckligt att kränkningarna typiskt sett leder till att självkänslan skadas allvarligt varför åklagaren i det enskilda fallet inte behöver bevisa att personens självkänsla verkligen har skadats allvarligt. Den skiljaktige ansåg heller inte att det var fråga om gärningar som var "att se som ett utslag av psykisk terror, ingående i ett mönster som lett till att offret [brutits] ner". Enligt

¹²⁷ Göteborgs tingsrätt B 19741/98, dom meddelad 1998-10-16

¹²⁸ Hovrätten för västra Sverige B 1166/98, dom meddelad 1998-12-08

honom betingades misshandeln snarare av gärningsmannens alkoholmissbruk än av föreställningen om mannens kontroll och kvinnans underordning.

5.5 Riksåklagarens tolkning av paragrafen

Riksåklagaren bestred ändring av den överklagade domen. Vad gäller kravet på upprepad kränkning ansåg riksåklagaren detta vara uppfyllt redan genom att åtalet innefattade misshandel vid tre olika tillfällen under en så begränsad tidsperiod som ett par månader. Han åberopade även de handlingar för vilka B tidigare dömts, för att visa mönstret i den tilltalades handlande. Det var enligt riksåklagaren ställt utom allt tvivel att B:s handlande uppfyllde kravet på upprepad kränkning av L:s integritet.

När det gällde frågan huruvida gärningarna varit ägnade att allvarligt skada L:s självkänsla hänvisade åklagaren till förarbetena som säger att det inte behöver bevisas att L:s självkänsla verkligen har skadats allvarligt. Det krävs inte heller något syfte från B:s sida att allvarligt skada L:s självkänsla eller kränka hennes integritet. Det är tillräckligt att han haft uppsåt beträffande de faktiska omständigheter som läggs till grund för bedömningen. Värdering av om gärningarna typiskt sett leder till att självkänslan skadas görs av domstolen utan beaktande av gärningsmannens egna värderingar och syften med handlingarna eller eventuella senare inställning till vad som har skett.

Enligt riksåklagarens mening var det uppenbart att B:s handlande typiskt sett varit ägnat att allvarligt skada L:s självkänsla.

5.6 Högsta domstolens dom

I Högsta domstolen¹²⁹ yrkade B att de tre första gärningarna skulle bedömas som misshandel och den sista gärningen som ringa misshandel. Misshandeln den 17/6-98 inträffade innan den nya straffbestämmelsen hade trätt ikraft varför den gärningen, enligt samtliga instanser, skulle bedömas som misshandel av normalgraden enligt 3:5 BrB.

Vad gäller övriga tre gärningar konstaterade HD inledningsvis att det för ansvar enligt 4 kap. 4 a § BrB inte kunde vara tillräckligt enbart med de åtalade gärningarna. Detta på grund av att domstolen skall döma såsom för ett brott för samtliga gärningar som omfattas av åtalet. Formuleringen i den ursprungliga lagtexten löd "om gärningarna varit ett led i en upprepad kränkning", och en enhet kan aldrig ensam utgöra ett led i en upprepad

¹²⁹ Högsta domstolen B 53-99, dom meddelad 1999-03-19

kränkning oavsett hur många kränkande handlingar den än innefattar. Av förarbetena framgår emellertid att lagstiftarens intention var att det skulle vara tillräckligt med de åtalade gärningarna, men med hänsyn till bestämmelsens lydelse och den straffrättsliga legalitetsprincipen saknade dessa uttalanden avgörande betydelse. Enligt HD krävdes det för tillämpning av fridskränkingsbrottet att det, utöver de åtalade gärningarna, fanns tidigare domar vari det konstaterats att gärningsmannen hade begått liknande gärningar mot samma kvinna. Även godkända strafföreläggande och anmälningar som hade resulterat i åtalsunderlåtelse torde kunna beaktas.

HD prövade därefter om ett sådant förfarande är förenligt med principen *ne bis in idem*. Domstolen fann att det inte föreligger något principiellt hinder mot att beakta gärningar som den tilltalade tidigare dömts för, eftersom dessa endast skall belysa att de åtalade gärningarna utgör ett led i en upprepad kränkning av offrets integritet. De tidigare prövade gärningarna skall med andra ord bidra till att kvalificera de åtalade gärningarna. Visserligen är tidigare kränkningar en förutsättning för ansvar enligt 4 kap. 4 a § BrB men den tilltalade döms inte på nytt för dessa brott.

HD konstaterade att B tidigare dömts för att ha misshandlat L, men dessa domar hade meddelats före den 1/7-98 och kunde av den anledningen inte beaktas. Förbudet mot retroaktiv bestraffning innebär ju att nya straffrättsliga regler inte får ges retroaktiv verkan till den tilltalades nackdel. Utöver de gärningstillfällena som åtalet omfattade (28/7, 14 och 18/9) fanns alltså inga tidigare konstaterade gärningar som fick beaktas, varför B inte kunde ha gjort sig skyldig till grov kvinnofridskränkning.

Domstolen bedömde misshandeln som förhållandevis allvarlig eftersom den bestod av sparkar, offret var en närstående och misshandeln hade utspelats i hemmet. Till följd av att brottsrubriceringen ändrades från grov kvinnofridskränkning till misshandel av normalgraden lindrades påföljden från 10 till 8 månader.

5.7 Skiljaktiga i Högsta domstolen

Justitierådet Gregow var skiljaktig vad gäller motiveringen. Han ansåg inte att det förelåg hinder mot att beakta brottsliga gärningar som begåtts före ikraftträdande av fridskränkingsbestämmelsen. Gregow åberopade bl.a. ett uttalande av straffrättskommittén¹³⁰ med innebörden att om ett brott kommer till stånd genom successivt handlande och någon del av handlandet infaller under den nya lagens tid, får det i princip anses att denna lag skall bli tillämplig på det hela. Trots detta ställningstagande fann inte heller justitierådet att den nya straffbestämmelsen var tillämplig. Gärningarna

¹³⁰ Berg m.fl. 1994 s. 552 f

måste anses ha varit ägnade att allvarligt skada offrets självkänsla, men det hade inte förelegat ett sådant systematiskt och kvalificerat kränkande från B:s sida att gärningarna kunde anses ha utgjort led i en upprepad kränkning av L:s integritet. I likhet med majoriteten ansåg därför Gregow att gärningarna skulle rubriceras som misshandel.

Även justitierådet Beckman var skiljaktig beträffande motiveringen. Till skillnad från majoriteten ansåg inte han att det av rekvisiten "gärningarna varit ett led i en upprepad kränkning" kunde anses följa att det för straffansvar måste finnas ytterligare konstaterade kränkningar. Tidigare gärningar av likartat slag borde dock få åberopas för att bidra till att kvalificera de åtalade gärningarna som grov kvinnofridskränkning. Beckman var av den uppfattningen att ett sådant förfarande förutsatte att dessa gärningar begåtts efter det att straffbestämmelsen trätt i kraft. Detta innebar att de två tidigare domarna samt den misshandel som ägt rum i juni 1998 inte skulle beaktas vid rubriceringen av de tre senare brotten. Justitierådet fann att dessa tre tillfällen ensamma hade inneburit en upprepad kränkning av L:s integritet, men att de inte kunde anses ha varit ägnade att allvarligt skada hennes självkänsla.

Justitierådet Håstad var skiljaktig både vad gäller motivering och domslut. Håstad ansåg att det var möjligt att beakta de fyra misshandelstillfällena som ägt rum under tiden 14/11-97 fram till den 1/7-98, eftersom dessa inte ingick i åtalet för grov kvinnofridskränkning, utan endast avsåg att belysa de senare gärningarnas upprepande karaktär. Håstad fann därför att den misshandel som ägt rum efter 1/7-98 var att betrakta som ett led i en upprepad kränkning av L:s integritet samt att denna varit ägnad att allvarligt skada hennes självkänsla. Rekvisiten i 4 kap. 4 a § BrB var alltså uppfyllda varför de tre senare brotten kunde rubriceras grov kvinnofridskränkning.

6 Ändringar i fridskränkingsparagrafen

6.1 Varför ändrades paragrafen så snart efter att den trätt ikraft?

Som redogjorts för i kapitel 5 fann HD att det för straffansvar enligt 4 kap. 4 a § BrB måste finnas tidigare konstaterade brott utöver de åtalade gärningarna. Genom att domstolen betraktade de åtalade gärningarna som en enhet kunde paragrafen inte tillämpas oaktat hur många gärningar åtalet omfattade, eftersom rekvisiten “ett led i” och “upprepad kränkning” inte kunde anses uppfyllda. För att tillämpningsområdet skulle vidgas krävdes att de brister i lagtexten som uppmärksammats genom domen åtgärdades.

Samma månad som domen meddelades förordade RÅ i en framställan till Justitiedepartementet en översyn och omarbetning av bestämmelsen. I maj hade ett förslag utarbetats och överlämnats till Lagrådet.¹³¹ I propositionen, som överlämnades till riksdagen i juni, framhåller regeringen att det i och för sig är för tidigt att göra en generell översyn av fridskränkingsbrotten. Högsta domstolens tolkning och tillämpning av lagtexten innebar emellertid en klar begränsning i förhållande till vad som var avsikten. I motiven till den ursprungliga lydelsen framhölls särskilt att det skall vara tillräckligt att de gärningar som är föremål för domstolens prövning, antingen tillsammans eller tillsammans med tidigare begångna gärningar, varit ett led i en upprepad kränkning av offrets integritet¹³². Det ansågs därför nödvändigt att ändra bestämmelsen redan innan en generell översyn gjordes, ett beslut som fick stöd av Justitieutskottet. Anledningen till att man så snart som möjligt ville rätta till den icke avsedda inskränkningen i tillämpningsområdet var dels att fridskränkingsbrottet hade införts för att markera det särskilt straffvärda i en långvarig och upprepad kränkning, dels att bestämmelsen hade kommit att användas i en inte obetydlig omfattning.¹³³

6.2 Paragrafens nya lydelsen och ändringens innebörd

Från och med 1 januari 2000 har 4 kap. 4 a § första stycket BrB följande lydelse:

¹³¹ Prop. 1998/99:145 s. 5

¹³² Prop. 1997/98:55 s. 133

¹³³ Prop. 1998/99:145 s. 10 f och 1999/2000:JuU3

Den som begår brottsliga gärningar enligt 3, 4 eller 6 kap. mot en närstående eller tidigare närstående person, döms, om var och en av gärningarna utgjort led i en upprepad kränkning av personens integritet och gärningarna varit ägnade att allvarligt skada personens självkänsla, för grov fridskränkning till fängelse, lägst sex månader och högst sex år.

Genom att omformulera delar av lagtexten ville regeringen få lagen att täcka det innehåll som åsyftats vid bestämmelsens tillkomst.¹³⁴ Ändringen består dels i att rekvisitet “om gärningarna varit ett led i” har ersatts med “om var och en av gärningarna utgjort led i”, dels i att “gärningarna” har infogats som subjekt till rekvisitet “ägnade att allvarligt skada personens självkänsla”.

Avsikten med fridskränkingsbrottet är att domstolen skall kunna ta hänsyn till den utsatta personens hela situation. Det är därför angeläget att bestämmelsen skall kunna tillämpas även i de fall då åtalet består av ett flertal allvarliga kränkningar oavsett om det föreligger några tidigare konstaterade brott. Med formuleringen “var och en av gärningarna” ansåg regeringen, med stöd av Svenska Akademien och Svenska språknämnden, att de tillämpningsproblem som uppstått efter HD:s dom skulle undanröjas. Från och med årsskiftet kan därför de åtalade brotten i sig utgöra tillräckligt underlag för att bedömas som ett fridskränkingsbrott; det finns alltså inte något formellt krav på att gärningsmannen måste ha begått tidigare konstaterade brott mot den närstående personen.¹³⁵

På inrådan av lagrådet infogades “gärningar” framför rekvisitet “varit ägnade att allvarligt skada personens självkänsla”. Denna ändring ansågs nödvändig för att inte skapa nya tolkningsproblem. Utan denna ändring skulle nämligen domstolen behöva göra en bedömning om var och en av gärningarna varit ägnade att allvarligt skada personens självkänsla. Detta skulle innebära en ny icke avsedd begränsning i tillämpningen eftersom avsikten är att det skall vara tillräckligt att gärningarna tillsammans har haft en sådan effekt.¹³⁶

6.3 Finns det behov av ytterligare ändringar?

Såväl riksåklagaren som Lagrådet föreslog mer ingripande ändringar i bestämmelsen. Dessa skulle enligt regeringen innebära ett större ingrepp i den gällande lydelsen än vad som var motiverat. I det aktuella lagstiftningsärendet ville man endast åstadkomma en ordning som innebar att det inte längre skall gälla något formellt krav på ytterligare kränkningar utöver de

¹³⁴ Prop. 1998/99:145 s. 9

¹³⁵ Prop. 1998/99:145 s. 9

¹³⁶ Prop. 1998/99:145 s. 15

gärningar som åtalet avser varför regeringen beslöt att avvakta ytterligare ändringar tills en mer omfattande översyn och analys av brottet gjordes.¹³⁷

¹³⁷ Prop. 1998/99:145 s. 9 och 12

7 Domstolarnas tillämpning av 4 kap. 4 a § BrB

7.1 Lagföringsbeslut gällande grov kvinnofridskränkning

Brå har gjort en utvärdering av fridskränkingsbrottet. Resultatet presenteras i en rapport som är under tryckning och förmodligen kommer att publiceras i juni. För att få en uppfattning om hur ofta paragrafen tillämpats, har jag här därför i stället använt mig av tillgänglig statistik från riksåklagaren om antalet lagföringsbeslut som fattats av åklagare gällande grov kvinnofridskränkning.

Sedan lagen trädde ikraft 1 juli 1998, har totalt 267 åtal väckts för grov kvinnofridskränkning. Av dessa väcktes 149 från september 1998 till mars 1999, dvs. fram till Högsta domstolen meddelade sin dom. Under tidsperioden april 1999 t.o.m. december 1999 var antalet 52. Från årsskiftet fram till maj månad har 66 åtalsbeslut fattats. Därutöver har två beslut om åtalsunderlåtelse meddelats.¹³⁸

7.2 Avgöranden av Hovrätten för västra Sverige

Jag har gått igenom ett tiotal tingsrättsdomar som varit föremål för prövning i Hovrätten för västra Sverige mellan februari och maj 1999. Jag har endast intresserat mig för de delar i domarna som rör kvinnomisshandel och bortser därför från annan brottslighet när sådan förekommer. Vidare koncentrerar jag mig på hur domstolarna rubricerar gärningarna och hur de motiverar detta.

I samtliga mål har tingsrätterna dömt för grov kvinnofridskränkning, medan hovrätten ibland har gjort en annan bedömning. Påföljderna kommer endast att behandlas i enstaka fall då jag finner att det är av särskilt värde. När nedanstående summering av rättsfallen läses bör man ha i åtanke att varje åtalpunkt ofta innefattar flera kränkningstillfällen.

Värt att notera är att inte någon av domstolarna, varken tingsrätterna eller hovrätten, har tolkat lagtexten på samma sätt som Högsta domstolen. Först efter att Högsta domstolen meddelade sin dom betraktas gärningar som

¹³⁸ Statistik från RÅ

omfattas av åtalet som en enhet, och då alltid med en hänvisning till den prejudicerande domen. På grund av retroaktivitetsförbudet ser sig de flesta domstolarna emellertid förhindrade, att vid klassificering av brottet som grov kvinnofridskränkning, beakta gärningar som begåtts före 1 juli 1998.

7.3 Överklagade domar för vilka har meddelats avskrivningsbeslut

Av de överklagade tingsrättsdomar som jag har tagit del av avskrevs två i hovrätten. Orsakerna var att de tilltalade avgivit nöjdförklaring¹³⁹ respektive återkallat överklagandet¹⁴⁰. Borås tingsrätts bedömning i ansvarsfrågan, att de tilltalade gjort sig skyldiga till grov kvinnofridskränkning, stod därför fast.

I det förra fallet, som även gällde grov misshandel och misshandel av normalgraden, omfattade åtalet för grov kvinnofridskränkning gärningar som hade begåtts från och med augusti 1998 till och med januari 1999. Avskrivningsbeslutet meddelades efter att HD meddelat sin prejudicerande dom i vilken uttalas att gärningar som omfattas av åtalet skall betraktas som en enhet. Eftersom det inte fanns tidigare domar efter lagens ikraftträdande att åberopa som stöd för att det var fråga om upprepade kränkningar, torde en prövning i hovrätten ha resulterat i en omrubricering av gärningarna från grov kvinnofridskränkning till misshandel och olaga hot.

I det senare fallet, där den tilltalade dömdes för misshandel (februari - 30 juni 1998) och för grov kvinnofridskränkning (1 juli 1998 - 3 december 1998), borde utgången ha blivit densamma som i det förra, dvs. samtliga gärningar skulle ha rubricerats som misshandel eftersom det saknades tidigare konstaterade brott efter den 1 juli 1998. Målet är emellertid intressant ur ett annat perspektiv och jag kommer därför att behandla det utförligare i avsnitt 7.8.

7.4 Hovrätten ändrar tingsrättens dom – före HD-domen

Det aktuella åtalet omfattade sex åtalpunkter varav två var begångna efter fridskränkingsbrottets ikraftträdande. Karlstad tingsrätt ansåg att de tidigare gärningarna – grov misshandel, misshandel, ringa misshandel och

¹³⁹ Borås tingsrätt B 3588/98. Hovrätten för västra Sverige B 328/99, beslut meddelat 1999-05-17

¹⁴⁰ Borås tingsrätt B 3414/98. Hovrätten för västra Sverige B 191/99, beslut meddelat 1999-03-24

olaga hot – kunde användas för att kvalificera de två senare som grov kvinnofridskränkning.¹⁴¹

Hovrätten var av en annan uppfattning och fastslog att i förbudet mot retroaktivitet måste anses ligga att gärningarna inte heller på annat sätt bör kunna beaktas för att möjliggöra att senare brott kvalificeras som grov kvinnofridskränkning. Så långt överensstämmer hovrättens resonemang med det som HD:s majoritet skulle komma att föra i den omdiskuterade domen. Däremot betraktade inte hovrätten de åtalade gärningarna som en enhet, utan konstaterade endast att de två åtalpunkterna inte utgjorde tillräckligt underlag för att rekvisitet "upprepade kränkningar" skulle kunna anses uppfyllt. Sedda utan samband med de tidigare gärningarna kunde dessa brott inte heller ses som särskilt allvarliga. Hovrätten ändrade därför tingsrättens dom och dömde i stället den tilltalade för olaga hot och misshandel.

7.5 Hovrätten fastställer tingsrättens domar – efter HD-domen

I det första målet¹⁴² dömde Göteborgs tingsrätt en man för grov kvinnofridskränkning för gärningar begångna under tiden augusti-december 1998. Kvinnan var gravid och paret hade för avsikt att fortsätta sitt samboförhållande. Orsaken till kränkningarna var mannens svartsjuka, häftiga temperament och missbruk av anabola steroider varför det ansågs motiverat med kontraktsvård. Mannen dömdes till skyddstillsyn med särskild behandlingsplan. Behandlingen avsåg såväl mannens våldsbeteende som missbruk. Hovrätten konstaterade endast att den tilltalade i enlighet med tingsrättens dom hade gjort sig skyldig till grov kvinnofridskränkning. Vad som förekom i hovrätten föranledde inte någon annan bedömning än den tingsrätten gjorde. Mot bakgrund av att Högsta domstolen meddelade sin uppmärksammade dom före hovrättsdomen borde gärningarna i stället ha rubricerats misshandel och olaga hot.

I det andra målet¹⁴³ delade hovrätten Strömstads tingsrätts bedömning vad gäller rubriceringen av gärningarna. Domstolen fann att samtliga gärningar som den tilltalade hade överbevisats om innefattade kränkningar. I målet hade domstolen att pröva dels två misshandelstillfällen efter den 1 juli 1998, dels ett antal gärningar som låg i tiden efter dessa båda och som omfattades av den åtalpunkt som gällde grov kvinnofridskränkning. Enligt hovrätten "finns det i vart fall numera inget som hindrar att de brotten beaktas vid bedömningen av frågan om de åtalade gärningarna avseende grov kvinnofridskränkning har utgjort led i en upprepad kränkning av [målsägandens] integritet". Vad majoriteten bortsåg från, men som

¹⁴¹ Karlstad tingsrätt B 1937/98. Hovrätten för västra Sverige B 1470/98, dom meddelad 1999-02-09

¹⁴² Göteborgs tingsrätt B 23177/98. Hovrätten för västra Sverige, dom meddelad 1999-04-13

¹⁴³ Strömstads tingsrätt B 25/99. Hovrätten för västra Sverige, dom meddelad 1999-05-27

uppmärksammades av en skiljaktig, var att HD i sin dom även uttalar att samtliga gärningar som omfattas av åtalet skall betraktas som en enhet. Det kan därför inte ha funnits några tidigare konstaterade gärningar att beakta utöver de som omfattades av åtalet, varför samtliga brott borde ha rubricerats som misshandel. Jag delar den skiljaktiges uppfattning att domstolarna inte kan bedöma några av de gärningar som omfattas av åtalet som misshandel och övriga som grov kvinnofridskränkning.

7.6 Hovrätten ändrar tingsrättens domar – efter HD-domen

Av de domar jag har gått igenom ändrade hovrätten fyra tingsrättsdomar där den tilltalade hade dömts för fridskränkingsbrott. I samtliga fall skedde detta med hänvisning till Högsta domstolens uttalande att de åtalade gärningarna skall ses som en enhet och att denna inte kan utgöra ett led i en upprepad kränkning om inte den tilltalade efter 1 juli 1998 dömts för annan sådan brottslighet. I domarna konstaterade därför hovrätten att det var utrett att målsägandena utsatts för upprepade straffbara kränkningar och att dessa varit ägnade att allvarligt skada deras självkänsla men att gärningarna måste bedömas som särskilda brott.

I två hovrättsavgöranden medförde inte omrubriceringen ändring i påföljden. Domstolen uttalade att även om gärningarna inte kunde bedömas som grov kvinnofridskränkning saknades det skäl att ändra påföljden. Detta motiverades i den ena domen¹⁴⁴ med att det var fråga om så allvarliga gärningar att omrubriceringen, med beaktande av övrig brottslighet, inte inverkar på straffvärdet. I den andra domen¹⁴⁵ var gärningarna av sådan beskaffenhet att de gränsade till grova brott och av den anledningen påverkades inte straffvärdet.

När hovrätten ändrade de två andra tingsrättsdomarna¹⁴⁶ innebar däremot den omständigheten, att de gärningar som ägt rum efter den 1 juli inte bedömdes som fridskränkingsbrott, att påföljden lindrades något.

7.7 Hovrätten ogillar åtalet då målsäganden tar tillbaka uppgifter

I Karlstads tingsrätt¹⁴⁷ dömdes den tilltalade för olaga hot och olaga tvång (maj-juni 1998) samt för grov kvinnofridskränkning (juli-november 1998).

¹⁴⁴ Alingsås tingsrätt B 2168/98. Hovrätten för västra Sverige B 305/99, dom meddelad 1999-05-03

¹⁴⁵ Borås tingsrätt B 3415/98. Hovrätten för västra Sverige B 207/99, dom meddelad 1999-04-01

¹⁴⁶ Alingsås tingsrätt B 40/99. Hovrätten för västra Sverige B 186/99, dom meddelad 1999-04-01

Trollhättans tingsrätt B 46/99. Hovrätten för västra Sverige B 299/99, dom meddelad 1999-04-27

¹⁴⁷ Karlstad tingsrätt B 1859/98. Hovrätten för västra Sverige B 1498/98, dom meddelad 1999-02-10

Vid bedömningen om de senare gärningarna varit ett led i en upprepad kränkning togs hänsyn även till de gärningar som rubricerades olaga hot och olaga tvång. Med facit i hand kan man konstatera att samtliga gärningar som omfattas av åtalet skulle ha utgjort en enhet. En prövning i hovrätten borde, p.g.a. att tidigare konstaterade brottsliga handlingar som hänför sig till tiden före lagens ikraftträdande inte får beaktas vid kvalificering av brottsligheten, ha resulterat i en ändring av tingsrättens dom.

Målsäganden ändrade sin berättelse i hovrätten med motiveringen att de i tingsrätten lämnade uppgifterna hade föranletts av att hon trodde att hennes sambo i förhör uppgivit att hon var delaktig i narkotikahandling. Förtvivlad och fylld av hat och hämnd överdrev hon därför de händelser som var föremål för domstolens prövning. Det var inte svårt för henne att framstå som trovärdig eftersom hennes liv var i kaos. När hon efter tingsrättsförhandlingen tog del av förundersökningen angående narkotikabrotten och kunde läsa att hennes sambo inte alls nämnt hennes namn ville hon ställa allt till rätta. Utan att ha haft kontakt med sin sambo ringde hon upp domaren samt skrev brev både till hovrätten och den häktade sambon.

I hovrätten höll målsäganden fast vid sina uppgifter beträffande de yttre omständigheterna men tonade kraftigt ned våldsanvändningen och hoten mot henne. Domstolen bedömde därför att den tilltalades beteende inte nådde upp till straffbart handlande. Hovrätten ansåg att målsägandens förklaring till varför hon ändrade sina uppgifter inte var osannolik och kunde därför inte bortse från den. I avsaknad av annan hållbar bevisning kunde den tidigare lämnade berättelsen inte läggas till grund för en fällande dom.

7.8 Målsäganden ändrar tidigare lämnade uppgifter i TR:n

I det mål som ledde fram till den tidigare nämnda domen (7.3), där överklagandet senare återkallades, hölls två huvudförhandlingar¹⁴⁸. Efter den första

huvudförhandlingen, som ägde rum den 28 december 1998, fann Borås tingsrätt att övertygande bevisning förebragts om att den tilltalade begått de åtalade gärningarna. Bevisningen utgjordes av målsägandeberättelse, fotografier av skadorna samt förhör med den tilltalade. Det antogs emellertid att en rättspsykiatrisk undersökning kunde få betydelse för påföljdsfrågan varför tingsrätten beslutade att den dömde skulle genomgå en sådan. Samtidigt upphörde åklagarens tillstånd att meddela restriktioner. Efter detta kom målsäganden med helt nya uppgifter och med anledning av detta togs huvudförhandlingen om i sin helhet.

¹⁴⁸ Borås tingsrätt B 3414/98

Vid den senare huvudförhandlingen hördes målsäganden och den ansvariga undersökningsläkaren. Dessutom åberopade åklagaren målsägandens uppgifter ur förundersökningsprotokollet och de uppgifter hon lämnat vid förhör den 28 december varför banden från det första rättegångstillfället spelades upp i sin helhet. Nedan följer en sammanfattning av målsägandens olika versionerna samt tingsrättens överväganden.

Händelseförloppet den 3 december 1998 enligt förundersökningsprotokollet och målsägandeförhöret den 28 december: Hon kom hem från arbetet ca 13.15 och var trött, eftersom hon stigit upp 4.30, och stressad då hon strax skulle gå till sitt andra arbete. Hennes man krävde dock att hon omedelbart skulle hjälpa honom med en översättning. Då hon råkade skriva fel blev han jättearg och började slå henne på huvudet och armarna. Hon försökte skydda sig men han sa då: "det är ingen idé, du kan inte skydda dig". Därefter sparkade han henne och tog tag om hennes hår så att hon slog i huvudet. I det ögonblicket tänkte hon att det går inte längre. Örfilarna hade blivit till vardagliga händelser, men det värsta hade varit rädslan för att göra honom arg. I stället för att gå till sitt arbete gick hon därför till polisen. Vid anmälningstillfället togs foton av hennes skador som stämde väl överens med de uppgifter hon då lämnade.

Händelseförloppet den 3 december 1998 enligt de senare lämnade uppgifterna: Hon var arg och besviken över att hennes man än en gång ställt upp för att hjälpa till med ett översättningsarbete. De började munhuggas och maken hotade då att lämna henne. Hon vet inte säkert men tror att hon ville hämnas och började därför provocera honom för att han skulle bli arg. Till slut tog han tag om hennes armar för att lugna henne. Skadorna uppstod då hon halkade och ramlade ned i en fåtölj. De ansiktsskador som fotografierna visar är missfärgningar av hårfärgningsmedel. Eftersom hon var upprörd och rädd för att han skulle lämna henne gick hon till polisen och anmälde honom vilket hon ångrar nu. Som förklaring till att hon upprepade sina uppgifter vid ett andra förhör samt vid det första rättegångstillfället uppger hon att hon inte trodde att det gick att ta tillbaka dessa.

När tingsrätten tog ställning till vilket värde som skulle tillmätas målsägandens nya uppgifter konstaterar man att det i denna typ av mål inte är helt ovanligt att lämnade uppgifter tas tillbaka eller ändras till makens fördel. I det aktuella målet hade de nya uppgifterna lämnats först efter att de meddelade restriktionerna hävts och målsäganden kontaktats av den tilltalade, en omständighet som enligt domstolen starkt talade för att hon påverkats att ändra sin berättelse. Målsägandens trovärdighet kunde därför inte enbart bedömas av att hon lämnat olika uppgifter, även de motiv hon uppgivit för detta måste granskas närmare.

Målsäganden uppgav svartsjuka som motiv för att hon gjort en falsk anmälan och syftet med denna var att skrämma maken att stanna hos henne. Enligt domstolen hade det i en sådan situation tätt sig mer naturligt att berätta om ett tillfälle och inte som nu, om flera års systematiska och upprepade kränkings- och misshandelstillfällen. Mot svartsjukemotivet talade vidare den omständigheten att målsäganden hade ansökt om äktenskapsskillnad under den tid restriktionerna varade, denna var nu återkallad. Under förundersökningen hade målsäganden även uppgivit att syftet med hennes anmälan mer var ett försök att bli fri från sin man än att han skulle dömas till straff. De nya uppgifterna fick heller inte stöd i den tilltalades utsaga eftersom denna helt saknade inslag om någon avsikt att lämna målsäganden eller att hon skulle varit svartsjuk.

Vad gäller förhöret som hölls vid första rättegångstillfället bedömde domstolen målsäganden som mycket trovärdig och uppgifterna som tillförlitliga. Hennes berättelse gav ett självupplevt intryck och uppgifterna var detaljrika och nyanserade utan att de kunde anses överdrivna. Även den rättspsykiatriska undersökningen, enligt vilken den tilltalade lider av en personlighetsstörning, gav stöd åt vad målsäganden tidigare berättat om sin make. Mot bakgrund av det anförda tillmättes de nya uppgifterna inget bevisvärde och tingsrätten kände sig fullkomligt övertygad om att den tilltalade misshandlat och kränkt målsäganden under den tid åtalet omfattade.

8 Gemensamma åtgärder för att bekämpa våld mot kvinnor

8.1 Allmänt om myndighetsgemensamma åtgärder

För att nå de mål som uppställdes i samband med kvinnofridsreformen har regeringen vid sidan om lagstiftning utfärdat myndighetsgemensamma uppdrag (se 3.5). Genom att olika myndigheter i ökad utsträckning samverkar hoppades man att de brottsförebyggande åtgärderna skall få större genomslag hos berörda myndigheter. Jag kommer i detta kapitel att redogöra för hur denna samverkan kan se ut och vilka moment som ingår i de olika kvinnofridsprojekten. Det ansågs också angeläget att myndigheterna effektiviserar och konkretiserar sitt arbete i frågor om våld mot kvinnor. Detta har bl.a. skett i form av handlingsplaner som innehåller råd och anvisningar om hur polis och åklagare skall handlägga ärenden rörande våld och övergrepp mot kvinnor.

Som redogjorts för i kapitel 2 utgör våld mot kvinnor ett stort samhällsproblem. När det gäller våld i nära relationer visar erfarenheter att utan ingripande tenderar detta våld att trappas upp och bli grövre ju längre tiden går. Ett tillvägagångssätt som har visat sig effektivt för att minska förekomsten av sådant våld är just samverkan mellan olika myndigheter och organisationer. Många misshandelsbrott anmäls inte, vilket givetvis kan bero på en mängd orsaker, men en förklaring kan vara de skuld- och skamkänslor kvinnan känner inför våldshändelsen eller rädsla för repressalier. Hur kvinnan bemöts vid anmälningstillfället och under utredningen har stor betydelse för om hon skall stå fast vid sin anmälan och orka samarbeta under hela rättsprocessen. Många kvinnor uppfattar utredningen som en förskjutning av skuldfokus från mannen till henne och har känslan att inte bli tagna på allvar.¹⁴⁹

8.2 Projektet "Kvinnovåld närpolisområdet Hisingen"

Hisingspolisen i Göteborg har vidtagit olika åtgärder för att bekämpa familjevåld¹⁵⁰. 1998 begicks inom polisområdet 216 misshandelsbrott mot kvinnor av närstående. Sedan april 1999 bedriver närpolisområdet ett projekt kallat "Kvinnovåld i närpolisområdet Hisingen" vilket bl.a. har som

¹⁴⁹ Verksamhetsplan "STOPP samverkan mot kvinnovåld"

¹⁵⁰ Verksamhetsplan och delrapport "Kvinnovåld närpolisområde Hisingen"
Telefonintervju med Anders Fridehäll, projektansvarig, 2000-04-27

mål att förbättra förstahandsåtgärderna genom en mer detaljerad dokumentation av skadorna och hur dessa kan ha uppkommit. När ett ärende har anknytning till kvinnomisshandel prioriteras utredningen och kan därför påbörjas direkt. Ett bättre utredningsresultat och förkortade handläggningstider kommer att innebära att fler ärenden som är föremål för förundersökning leder till fällande domar. Projektet bedrivs i samverkan med Länskriminalpolis, Åklagarmyndigheten i Göteborg, Polismyndigheten i Skåne, kvinno- och mansjourer i Göteborg, Brottsofferjouren i Göteborg, sjukvården samt individ- och familjeomsorgsenheten på Hisingen.

Genom information och utbildning skall all polispersonal få större kunskap om dels de utsatta kvinnornas situation, dels de speciella förhållanden och problem som finns vid anmälningsupptagningen när kvinnor och barn utsatts för brott av närstående. Dessutom har fyra utredare på närpolisområdets utredningsenhet specialutbildats och fått i uppgift att särskilt ägna sig åt ärenden som rör familjerelaterat våld.

Den polispatrull som kallas till platsen skall detaljerat anteckna förhör och upprätta ett PM. Ett viktigt inslag i strävandet att åstadkomma ett bättre utredningsresultat är nyheten med video- och fotodokumentation. Under förutsättning att målsäganden ger sitt samtycke skall målsägandens skador, hennes version av hur skadorna uppkommit samt brottsplatsen dokumenteras genom videofilmning. Hittills har endast ett par kvinnor avböjt att medverka.

Videodokumentationen har flera fördelar. När en beskrivning av händelseförloppet ges i nära anslutning till gärningstillfället blir den mer detaljerad samtidigt som ansiktsuttryck och kroppsspråk kan vara till hjälp vid en trovärdighetsbedömning. Blotta vetskapen om dokumentationens existens kan också minska risken för att kvinnan, i takt med att skadorna läks, skuldbelägger sig själv för det inträffade och därför nekar att medverka i den fortsatta utredningen. Det bör understrykas att videoupptagningen inte är avsedd att ersätta annan bevisning utan den utgör endast ett komplement till övriga bevis, t.ex. rättsintyg och målsägandeberättelse. Åklagarmyndigheten i Göteborg har ännu inte behövt använda videofilmerna som bevismedel vid huvudförhandling men de anser att filmerna fyller en betydelsefull funktion i annat avseende. Videofilmerna är viktiga genom att de stärker målsäganden och detta ökar åklagarens möjlighet att åtala den misstänkte gärningsmannen.

Anders Fridehäll som är projektansvarig anser att projektet har fungerat bra, men då det av naturliga skäl är mer tidskrävande att arbeta på detta sätt har den i övrigt höga arbetsbelastningen varit ett problem. De utredare som är ansvariga för denna sorts brott upplever att det är en stor fördel att samma utredningsmän följer hela ärendet, brottsoffren kan då ges mer stöd under utredningen och få bättre information om den fortsatta handläggningen. En kanske oväntad effekt av det nya förfarandet har varit att gärningsmän, som tidigare förnekat brott, erkänt efter att ha fått ta del av videofilmen under

förhör eller då de blivit delgivna brottsutredningen. Polis och åklagare kommer att utvärdera projektet i maj.

8.3.1 STOPP-projektet i Eskilstuna

I strävandet efter att minska antalet fall av kvinnomisshandel i Eskilstuna startade man vid årsskiftet 1999/2000 projektet "STOPP samverkan mot kvinnovåld"¹⁵¹. Vid utformningen av verksamheten har man använt sig av erfarenheter som gjorts i ett liknande projekt i Norrköping. Samverkan sker mellan polismyndigheten, åklagarkammaren, kriminalvårdsmyndigheten, socialförvaltningen, familjerådgivningen och kvinnojouren. En arbetsgrupp bestående av samordnare, handläggare och tjänstemän från de inblandade myndigheterna och organisationerna, träffas kontinuerligt för att diskutera och definiera eventuella problem.

I "STOPP" fyller de två utsedda samordnarna en viktig funktion. Den kvinnliga samordnaren arbetar inom socialförvaltningen medan den manliga samordnartjänsten bekostas av kriminalvårdsmyndigheten. Dessa båda kopplas in när en polisanmälan har gjorts. Både män och kvinnor kan få hjälp av samordnarna utan att det finns en anmälan som grund men då ligger initiativet givetvis hos dem själva.

Inom två dygn från det att anmälan gjorts skall kvinnan sökas upp av den kvinnliga samordnaren. Hon skall då erbjudas skyddat boende, kontaktperson, samtalsgrupp och individuellt stöd. Samordnaren skall också informera om möjligheten till målsägandebiträde och om åklagarens möjligheter att meddela besöksförbud. Syftet med dessa åtgärder är att kvinnan skall få stöd i att polisanmäla det våld hon blivit utsatt för, och även i övrigt erbjudas stöd och hjälp i sin utsatta situation och genom hela rättsprocessen. Norrköpingsprojektet visar att när kvinnorna vet att även mannen kan få hjälp ökar deras benägenhet att anmäla misshandeln.

Vad som skiljer detta projekt från övriga i detta kapitel är den fokusering som sker på mannens situation. En central del i verksamheten är att mannen, när han har delgivits misstanke om brott, kontaktas av en manlig samordnare.

Samordnaren upplyser mannen om dels hans möjligheter att delta i ett strukturerat behandlingsprogram vars mål är att förändra hans våldsbeteende, dels möjligheten till kontraktsvård. Erfarenheter från Norrköping visar att en snabb kontakt ökar mannens motivation att söka hjälp för att förändra sitt beteende. Att den misstänkte grips och förhörs på ett tidigt stadium markerar allvaret i misshandeln vilket också tycks ha betydelse för hans vilja att delta i behandling. Det är familjerådgivningen i Eskilstuna som leder behandlingsgrupperna för män. Dessa grupper består

¹⁵¹ Verksamhetsplan "STOPP samverkan mot kvinnovåld"
Telefonintervju med Maud på kvinnojouren Moa i Eskilstuna

av män med den gemensamma nämnaren att de har misshandlat en kvinna i en nära relation. Målsättningen är bl.a. att männen skall finna alternativ till sitt tidigare våldsbeteende.

8.3.2 Dömd till terapi

I februari dömde Eskilstuna tingsrätt¹⁵² för första gången en man som misshandlat sin före detta sambo till gruppterapi i kvinnofridsprojektet "STOPP". Åtalet omfattade två åtalpunkter. De gärningar som omfattades av den första kunde inte anses styrkta och därför ogillades åtalet i den delen. Den händelse som den andra åtalpunkten avsåg kunde styrkas av såväl rättsintyg som fotografier varför den tilltalade dömdes för misshandel. Den tilltalade (PA) hade vid elvatiden på kvällen mot målsägandens (AL) vilja trängt sig in i hennes lägenhet. PA hade först fattat tag om AL:s hals och tryckt upp henne mot en dörr. Vidare hade PA tilldelat AL ett slag i huvudet med mobiltelefonen samt två slag, sannolikt med knutna nävar, mot ansiktet. Rättsintyget och fotografierna visade att AL hade en svullnad på huvudets ovansida med lätt blåmissfärgning. På kinden, över näsan och på ögonlocket uppvisade hon en blåmissfärgad kraftig svullnad och nässkiljeväggen var snedställd. AL hade också två blåmissfärgade streck på halsens vänstra sida. Våldet mot ansiktet bedömdes som relativt kraftigt. En vecka efter misshandeln, när svullnaden lagt sig, opererades näsan för näsbensfraktur.

I påföljdsdelen fann domstolen att brottsligheten var av sådan art att fängelse skulle väljas som påföljd om inte särskilda skäl talade för en icke frihetsberövande påföljd. För det senare alternativet talade flera omständigheter. PA hade redan innan rättegången självantagit påbörjat behandling vid familjerådgivningen. Där fann man honom motiverad och väl lämpad att delta i den samtalsgrupp för män som utövat våld i eller i anslutning till en nära relation. Vidare hade kriminalvårdsmyndigheten föreslagit att PA skulle dömas till skyddstillsyn med särskild behandlingsplan. Ett tungt vägande skäl var även att det fanns ett gemensamt barn vilket innebar att paret även i fortsättningen måste ha kontakt med varandra. PA dömdes till skyddstillsyn med kontraktsvård enligt särskild behandlingsplan. Om fängelse i stället hade valts som påföljd skulle fängelse tre månader dömts ut.

Enligt behandlingsplanen skall PA delta i den behandlingsgrupp som anordnas av familjerådgivningen. Behandlingstidens längd uppskattas till sex månader, därefter skall en individuell bedömning om behovet av fortsatta insatser göras. Övervakningstiden bestämdes till ett år. Om behandlingens innehåll upplyses att den fokuserar på mannens beteende och hur han skall lära sig ett icke våldskontrollerat beteende. I gruppen skall

¹⁵² Eskilstuna tingsrätt B 2091/99, dom meddelad 2000-02-10

männen arbeta med attityder kring könsroller, kommunikation, konfliktlösning och få insikt och förståelse för sitt eget och andras beteende.

8.4 "Varningsklockan" i Uppsala

I Uppsala arbetar man särskilt med att förbättra de polisiära insatserna när fråga är om våld inom familjen¹⁵³. Polismyndigheten samarbetar med åklagarmyndigheten, Rikskvinnocentrum, socialtjänst och samrådsgrupper. När kvinnan är i behov av sjukvård kontaktas i första hand Rikskvinnocentrum. Även i övriga fall uppmanas misshandlade kvinnor, genom information om vikten av att rättsintyg utfärdas, att genomgå en läkarundersökning. I de fall då den drabbade inledningsvis inte vill anmäla det inträffade skrivs ändå en anmälan och förundersökning inleds.

Uppsalapolisen har också upprättat databasen "Varningsklockan" där alla relevanta uppgifter som rör familjevåld samlas. Varje gång polisen gjort ett ingripande, där en kvinna misshandlats av en närstående man, skall detta registreras i "Varningsklockan". Databasen används också för att ge uttryckande polis information om eventuella tidigare händelser. Vid upprepade kränkningar innebär bakgrundsinformation att ingripandet blir effektivare och säkrare.¹⁵⁴ "Varningsklockan" används även för att lämna information till förundersökningen om förekomsten av tidigare misshandel, samt möjlighet att bättre presentera upprepade kränkningar av kvinnan i domstol. När kvinnan vid ett anmälningstillfälle träffar undersökningsledaren vid familjevåldsenheten skall denne stämna av att uppgifterna i databasen är uppdaterade. I de fall då det finns uppgifter om att polis tidigare har kallats till platsen t.ex. av grannar, men kvinnan då förnekat att hon har blivit slagen och givit alternativa förklaringar till synliga skador, brukar utredaren fråga hur det egentligen förhöll sig vid de tillfällena. Om kvinnan då tillstår att hon blivit misshandlad kan anmälan göras vid detta senare tillfälle och därmed omfattas av åtalet. Uppgifterna i databasen kan även vara ett stöd när kvinnan sviktar att medverka i rättsprocessen.¹⁵⁵

Även Uppsalapolisen kommer att använda sig av videodokumentation i samband med att en anmälan görs om kvinnomisshandel. Videokameror har köpts in och berörd polispersonal kommer inom kort att utbildas i hur, var och när dessa skall användas.¹⁵⁶

¹⁵³ Handlingsplan utfärdad av Polismyndigheten i Uppsala län

¹⁵⁴ Heimer/Nylén 1999 s. 40

¹⁵⁵ Telefonintervju med Mikael Malmberg och Pia Byhlin

¹⁵⁶ Telefonintervju med Mikael Malmberg

8.5 Projektet "Förbättrat kvinnoskydd" i Eslöv

Projektet "Förbättrat kvinnoskydd"¹⁵⁷ bedrevs i Eslöv 1995. Syftet med verksamheten var att utveckla arbetsmetoder och arbetssätt som skulle minska den upprepade relationsrelaterade misshandeln. Bl.a. skulle man i samarbete med åklagarmyndigheten pröva olika metoder för bevissäkring. Samverkan skedde mellan polismyndigheten, åklagarmyndigheten, socialförvaltningen, Kvinnojouren i Lund och brottsofferjouren. Vidare informerades sjukvårdspersonal om polisens förnyade arbetsmetoder, om rättsintygets betydelse i rättsprocessen och om vikten av att rättsintyg utfärdades snabbt. Eftersom många misshandlade kvinnor själva vänder sig till sjukvården var syftet att personalen skulle kunna lämna denna information vidare till kvinnorna.¹⁵⁸

Det faktiska utredningsarbetet under förundersökningen görs av polis varför en bra dokumentation är en förutsättning för att åklagaren skall kunna fatta ett riktigt beslut i åtalsfrågan. I detta avseende ökade videofilmerna åklagarens möjlighet att bilda sig en uppfattning om det inträffade. De arbetsmetoder som användes vid filmningen hade utarbetats av åklagaren och avsikten med dokumentationen var att få ett material med ett högt bevisvärde. Videoupptagningen var inte tänkt att ersätta vanliga förhör utan sådana hölls i vanlig ordning. Inte heller var videofilmerna menade att ersätta rättsintyg. Tvärtom skulle polis ombesörja att rättsintyg utfärdades i större omfattning än tidigare genom att även skador som inte krävde akut behandling skulle dokumenteras av läkare.¹⁵⁹

Videofilmning kunde ske förutsatt att kvinnan givit sitt samtycke. När videofilmningen gjordes på polisstationen genomfördes den i ett särskilt iordningställt rum. Ägde filmningen rum på brottsplatsen var endast målsägande och polis närvarande i rummet. I samband med att skadorna filmades hade målsäganden möjlighet att berätta om den smärta som uppstått och om misshandeln hade inneburit nedsatt rörlighet. Efter att målsäganden lämnat en spontan berättelse ställde polisen eventuellt kompletterande frågor. Brottsplatsen filmades när det fanns omkullvälta möbler, blodspår eller andra detaljer som kunde styrka uppgifter som lämnats i förhör med målsäganden och den misstänkte.¹⁶⁰

För att fler anmälningar beträffande familjerelaterat våld skulle leda till lagföring var det, förutom förbättrad dokumentation i form av videofilm och rättsintyg, angeläget att handläggningstiderna förkortades. Detta skulle ske genom att dessa ärenden redan i inledningsfasen prioriterades högt. När lång tid förflutit mellan gärningstillfället och rättegången, förlorade polis och

¹⁵⁷ Rapport från försöksverksamheten vid polisområde Eslöv 1995

Telefonintervjuer med Jörgen Nilsson, Bengt Åke Malm och Bo Albrektsson

¹⁵⁸ Rapport från försöksverksamheten vid polisområde Eslöv s. 4, 6, 19 och 22

¹⁵⁹ Rapport från försöksverksamhet vid polisområde Eslöv s. 7 och 10

¹⁶⁰ Rapport från försöksverksamheten vid polisområde Eslöv s. 9 f och 13

åklagare den naturliga kontakten med målsäganden. Detta ledde många gånger till att hon miste motivationen att medverka i rättsprocessen. En annan viktig del i verksamheten var att polisen tillsammans med målsäganden undersökte vilka stödfunktioner som kunde vara aktuella för just henne. Ett nätverk bestående av de samverkande aktörerna medverkade till att kvinnorna erhöll stöd i situationer där polisen tidigare inte vidareförmedlade kontakt. Vid socialförvaltningen utsågs en kontaktperson som polisen kunde ta kontakt med när kvinnan var i behov av t.ex. annat boende.¹⁶¹

Under 1995 anmäldes inom Eslövs polisområde 80 parrelaterade brott vilka sammanräknade utgjort 51 st. ärenden. Anmälningarna hade gjorts av 40 st. kvinnor mot 41 st. misstänkta gärningsmän. Av det totala antalet misshandelsärenden under året lades 51 % (26 av 51) ned med motiveringen "brott kan ej styrkas". Detta var en minskning i förhållande till jämförelseåret 1993 då 76 % (34 av 45) av ärendena inte ledde till åtal.

De åtal (25 st.) som väcktes under 1995 resulterade i 13 st. fällande domar vilka omfattade 20 st. brott. Av de 13 männen dömdes 7 st. till fängelse, 3 st. till skyddstillsyn, 2 st. till villkorlig dom och böter samt 1 st. till böter.¹⁶²

Från åklagarens synvinkel var de nya arbetsmetoderna positiva. Bevissäkringen hade blivit bättre genom att utredningarna gjordes noggrannare och mer omfattande än tidigare. Vidare hade inte någon av kvinnorna när anmälan ledde till åtal nekat att medverka i domstol, inte heller hade de upplevt uppspelningen av videofilmerna som negativ. Tvärtom föreföll det som om kvinnorna känt det som ett stort stöd att utredande myndigheter haft ett bra bevismaterial. Åklagarna uppgav också att det av flertalet domar framgick att domstolen i bevishänseende hade fäst stort avseende vid kombinationen målsägandeförhör och videofilm.¹⁶³

Efter försöksårets slut, företogs en enkätundersökning som 60 % (26) av kvinnorna svarade på. Av dessa uppgav 7 att de fortfarande var gifta/sammanboende med gärningsmannen. 18 hade separerat varav 8 inte hade någon kontakt med sina före detta män. Totalt genomfördes videofilmning i 17 ärenden och av 12 kvinnor. Orsakerna till att flertalet kvinnor inte hade filmats var att de inte velat medverka vid filmningen, inte blivit tillfrågade eller att videokameran inte fungerat (det sistnämnda var ett problem som inte var helt löst förrän efter c:a sju månader). Några av kvinnorna hade videofilmats vid flera tillfällen. De flesta uppgav att de känt obehag under videoupptagningen men var positiva till att skadorna hade blivit ordentligt dokumenterade. Andra fördelar var att kvinnorna uppfattade

¹⁶¹ Rapport från försöksverksamheten vid polisområde Eslöv s. 11, 14, 20 och 24

¹⁶² Rapport från försöksverksamheten vid polisområde Eslöv s. 40 ff

¹⁶³ Rapport från försöksverksamhet vid polisområde Eslöv s. 11 f

det som att de blev tagna på större allvar av polis och åklagare samtidigt som de slapp förklara händelsen lika många gånger som tidigare eftersom filmerna visade vilka skador de tillfogats.¹⁶⁴

Försöksverksamheten visade alltså att det går att förändra arbetsmetoder och attityder beträffande kvinnomisshandel. Projektet har inneburit att det även i Lund har vidtagits åtgärder för att på olika sätt stärka de utsatta kvinnorna. All berörd personal har utbildats i problematiken kring kvinnomisshandel och den tidigare okunskapen i dessa frågor uppges nu vara borta.

Utryckande polis har blivit bättre på att skriva anmälningar och bedriva bevissäkringsarbete, bl.a. använder de sig så gott som alltid av videokameror. Att kvinnan videofilmas omedelbart efter det att brottet har begåtts har inneburit att mörkertalet har minskat vilket var ett av delmålen med satsningarna för att minska kvinnomisshandeln.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Rapport från försöksverksamhet vid polisområde Eslöv s. 42 och 47 ff

¹⁶⁵ Telefonintervju med Jörgen Nilsson, polismyndigheten i Lund
Tidningen Arbetet 2000-05 10

9 Är det motiverat med ett särskilt fridskränkingsbrott?

9.1 Inledande kommentar

Detta kapitel bygger på en artikel om offensiv och defensiv straffrättspolitik författad av Nils Jareborg.¹⁶⁶ De tankegångar beträffande defensiv och offensiv straffrätt som förs fram nedan tillskrivs helt och hållet Jareborg. Med utgångspunkt i hur jag uppfattar Jareborgs resonemang kommer jag i de följande avsnitten att redogöra för innehållet i dessa modeller, och därefter besvara den i kapitelrubriken ställda frågan om det kan anses motiverat med ett särskilt fridskränkingsbrott (9.5).

9.2 Allmänt om kriminalisering och dagens straffrätt

All straffrätt går ut på att med straffhot och straffverkställighet som medel ge skydd mot kränkningar av individers, grupper och statens intressen. Vår straffrätt innefattar myndigheters handlande på tre nivåer: lagstiftningsnivå (kriminalisering), domstolsnivå (påföljdsbestämning) och administrativ myndighetsnivå (verkställighet av påföljd).

Avsikten med alla kriminaliseringsbeslut är att förhindra vissa typer av gärningar, och syftet med att kriminalisera en viss gärning är alltid att förstärka rättsskyddet, dvs. individens skydd mot rättskränkning från såväl enskilda som överheten. Kriminalisering innebär att lagstiftaren förbinder en beskriven gärning med ett hot om straff och dess syfte är allmänprevention och kommunikation av samhälleliga värderingar. Metoden är att utfärda ett förbud som signalerar att en viss typ av beteende önskas undertryckt och är tänkt att vara en del i ett normativt system. Påföljdsbestämning och verkställighet kan däremot aldrig rättfärdigas med allmänprevention. Det förra innefattar alltid vedergällning i och med att ont möts med ont. Individualpreventiva tankegångar bryts här mot idén om att proportionalitet bör råda mellan brottets svårighetsgrad jämte gärningsmannens skuld och påföljdens stränghet.

Jareborg använder begreppet defensiv straffrättspolitik såsom en idealmodell och knutpunkt för grundläggande värderingar i en rättsstat och

¹⁶⁶ Victor, Dag (red) 1995 s. 19 ff

varnar för ett nytt hot mot de moraliska framstegen på straffrättens område, den s.k. offensiva inriktningen. I vissa delar har den defensiva modellen fortfarande en stark ideologisk ställning men en ideologisk motström, den offensiva inriktningen, håller på att underminera dess dominans. Enligt Jareborg har tron på individualpreventivt motiverade ingripandens "effektivitet" allvarligt försvagats och detta är den huvudsakliga orsaken till nutida straffrätts offensiva politik, där man över hela straffrättssystemet söker efter medel för att nå ökad brottsprevention. Särskilt framträdande är det "sunda förnuftets speciella teori" (se 9.4.1) som hävdar fängelse som den enda verkligt effektiva straffformen. Dagens straffrätt är också i stora delar symbolisk eftersom den framställs som tillkommen i syfte att verka brottspreventivt, när dess verkliga syfte i stället är att lugna en oroad allmänhet. Det mest påtagliga faktiska resultatet är ökat mänskligt lidande och att skattebetalarna får betala dyrt för meningslös verksamhet.

9.3.1 Defensiv straffrättspolitik

Jareborg talar om dels straffrättssystemet som helhet, dels straffrättssystemet i olika nivåer. Vad gäller straffrättssystemet som helhet är den defensiva modellen tänkt att sammanfatta grundläggande värderingar i en rättsstat. Den är alltså avsedd att vara normativ samt innefattar ett klart ställningstagande mot överdriven repression. Den defensiva modellen utgår från att statsmakten inte nödvändigtvis är god och syftar därför till att skydda enskilda människor från maktmissbruk. Rättssäkerhet och rättvisa är värden som inte får underordnas eventuella behov av brottsprevention.

Den defensiva modellen bestrider inte att straffrätten kan ha en samhälllig uppgift eller funktion, men dess straffrättspolitik innefattar att straffrätten skall vara ett hinder såväl för brottslingar som för myndigheter och politiker. Straffrätten är alltså inte primärt till för att underlätta lösandet av samhällsproblem utan kriminalisering tillgrips endast för de mest förkastliga gärningarna. Straffvärdet bestäms enligt den defensiva modellen av skadan i det enskilda fallet och gärningsmannens motivbild och insikter, inte för att avskräcka tänkbara gärningsmän, bekämpa brottsligheten eller markera avståndstagande.

Det finns ingen nödvändig koppling mellan fängelsestraff och en defensiv modell. I en sådan modell kan man helt hålla sig till andra påföljder, även om det enligt Jareborg är svårt att tro att fängelse helt kan elimineras utan att ersättas av något värre. En human straffrättspolitik innebär en minskad användning av fängelsestraff.

9.3.2 Den defensiva modellens principer och garantier

Jareborg delar alltså upp straffrätten i ett system med tre nivåer: kriminalisering, processuell rättssäkerhet och påföljdsbestämning. För dessa nivåer ställer den defensiva modellen upp olika principer och garantier utifrån vilka en straffrätt bör utformas, nedan följer en uppräknig av dessa. Konsekvensen av att principerna för kriminaliseringen följs är att modellen får en utpräglad värdeexpressiv funktion dvs. strafflagen blir ett socialmoraliskt syndaregister, en förteckning över samhälleligt sanktionerade grundläggande moraliska krav.

Den defensiva modellens principer för kriminalisering

1. Gärningen kränker/hotar typiskt sett ett rättsligt erkänt intresse/värde som är möjligt att konkretisera.
2. Gärningsmannen kan anses vara moraliskt ansvarig för gärningen.
3. Brottet består i enstaka onda eller kränkande gärningar; straffrätten riktar sig direkt mot handlingar och endast indirekt mot gärningsmannen.
4. Kriminaliseringen är generell, dvs. den avser brottstyper.
5. Brottstyperna måste vara definierade i lag (generell normgivning)
6. Brottstyperna måste vara begripligt och bestämt definierade.
7. Retroaktivitetsförbud till gärningsmannens nackdel.
8. Straffskalan skall återspegla måttet av förkastlighet hos brottstyperna.
9. Kriminalisering sker endast i sista hand eller för de mest förkastliga gärningarna.
10. Repressionsnivån, dvs. straffhotet i påföljdspraxis, bör inte vara strängare än vad som är nödvändigt för att hålla brottsligheten på en acceptabel nivå.

Den defensiva modellens processuella rättssäkerhetsgarantier

1. Oavhängiga domstolar
2. Retroaktivitetsförbud
3. Analogiförbud
4. Åklagaren har bevisbördan
5. Högt beviskrav
6. Tilltalades rätt till juridiskt biträde
7. Möjlighet att överklaga domen i både ansvar- och påföljdsdelen
8. Beslut om tvångsmedel kan prövas i domstol

Den defensiva modellens principer för påföljdsbestämning

1. Proportionalitetsprincipen
2. Ekvivalensprincipen
3. Principen om återhållsamhet vid påföljdsbestämningen

9.4.1 Offensiv straffrättspolitik

Motsatsen till en defensiv straffrättspolitik är offensiv straffrättspolitik. Här önskar man i huvudsak att bevara den rättsstatliga grunden men ger en ny mening åt straffrätten genom att statsmakten ses som en bundsförvant. Straffrättssystemet används för att försöka lösa sociala eller samhälleliga problem av politiker som vill framstå som handlingskraftiga. Den offensiva inriktningens allvarligaste kritik av straffrätten är inte att systemet brister i rättssäkerhet eller är orättvist utan på att systemet är alltför ineffektivt. Den dominerande synpunkten är i stället prevention av skadligt och annat felaktigt handlande. Det viktigaste är att nå resultat även om detta måste ske på bekostnad av rättsstatsprinciperna genom att vissa skyddsmekanismer försvagas. Straffrätten kan enligt den offensiva inriktningen vara legitim endast om den är effektiv i sin brottsbekämpning och denna måluppfyllelse förutsätter normalt att man väljer adekvata medel.

Den offensiva inriktningen knyter sin straffrättspolitik om förhållandet mellan brott och straff till en allmän och en speciell teori. "Sunda förnuftets allmänna teori" hävdar ju strängare straff desto mindre brottslighet. Denna övertro på betydelsen av kriminalisering, uppkriminalisering och skärpt påföljdsbestämning leder ofrånkomligen till två saker: prestationsunderskott och symbolisk lagstiftning. Prestationsunderskott uppstår eftersom straffrätten uppfattas som legitim endast om den kan prestera resultat i form av brottsprevention, ett misslyckande tolkas då som att man inte varit tillräckligt repressiv. Den symboliska lagstiftningens funktion är en annan än den som den öppet tillskrivs, t.ex. att lugna en upprörd allmänhet. "Sunda förnuftets speciella teori" hävdar att straffformen fängelse är den enda som är verkligt effektiv.

9.4.2 Den offensiva inriktningens metoder och konsekvenser

Den offensivt inriktade straffrätten kännetecknas av snabba ingripanden mot vad som uppfattas som "problemlägen" och Jareborg beskriver den utifrån dess metoder och konsekvenser. Den offensiva inriktningens metoder är bl.a. att hot mot eller kränkning av ett rättsligt skyddat intresse eller värde, betraktas som en tillräcklig förutsättning för kriminalisering. Dessa gärningar kan utgöra endast en potentiell fara, reell skada eller fara är alltså inte nödvändigt. Ökad vikt läggs vid gärningar som riktar sig mot statsapparaten eller en anonym allmänhet. Vidare är det svårt att avkriminalisera men lätt att nykriminalisera. Repressionsnivån höjs på straffrättssystemets alla tre nivåer och brottmålsprocessen rationaliseras för att minska kostnaderna i varje enskilt fall. Dessutom betraktas och behandlas vissa grupper av brottslingar som fiender, inte som medmänniskor vilka har betett sig illa.

Konsekvenserna av att dessa metoder används blir att straffrätten utnyttjas för folkpedagogiska och paternaliska syften, dvs. hot om straffrättsliga sanktioner tillgrips i första hand och för överträdelse av perifera ordningsföreskrifter. Denna överkriminalisering leder till en ohållbar belastning av rättsväsendet och verkställighetsorganen samtidigt som upptäcktsrisken minskar. Rättssäkerheten hotas genom minskad förutsebarhet och nedflyttning av beslutsbehörigheten. De processuella rättssäkerhetsgarantierna försvagas och utrymmet för skönsmåttigt beslutsfattande ökar, särskilt på åklagarnivå. Straffhöjningar sker såväl på kriminaliseringsnivån och påföljdsbestämningarnivån. Antalet frihetsberövanden och längden på dessa ökar. Man strävar inte längre mot återhållsamhet och ökad humanitet vid påföljdsbestämning och straffverkställighet, varför den senare blir mer kontrollinriktad och därmed mer integritetskränkande. Synen på dem som förövat allvarliga brott förändras, vissa typer av brottslingar ses som fiender som inte är värda att vara medborgare. Det uppstår även ett ökat beroende av allmänhetens och massmediernas krav på större effektivitet vad gäller brottsprevention.

9.5 Grov kvinnofridskränkning – symbolisk eller legitim lagstiftning?

Vad gäller straffrättsystemet som helhet så är det enligt denna defensiva modellen inte en straffrättslig huvuduppgift att bidra till att lösa sociala eller samhälleliga problem. Utifrån detta perspektiv kan en särreglering av upprepad kvinnomisshandel, som är ett stort och dolt samhällsproblem, inte anses motiverad.

Som framgår av tidigare avsnitt är den defensiva modellen tänkt att sammanfatta grundläggande värderingar i en rättsstat. Straffrättsystemet delas upp i tre nivåer och för dessa ställs ett antal principer upp. Eftersom straffrätten bör utformas utifrån den defensiva modellens principer och rättssäkerhetsgarantier, är frågan om särregleringen av upprepad kvinnomisshandel kan motiveras utifrån den defensiva modellens principer, och därmed utgör en legitim del i ett normativt system. Eller är det en symbolisk lagstiftning vars egentliga syfte är att lugna en oroad allmänhet?

Enligt min mening var inte avsikten med den särskilda regleringen av upprepad kvinnomisshandel ett försök att lösa ett allvarligt samhällsproblem, även om det utan tvekan utgör ett sådant. Särregleringens primära syfte är varken att verka allmänpreventivt eller att fler misshandlande män skall "åka fast" för att låsas in på lång tid. I stället består upprepad kvinnomisshandel av gärningar med mycket allvarliga skadeverkningar, såväl fysiskt som psykiskt, vilket motiverar att dess förkastlighet markeras genom att brottet, i enlighet med den defensiva modellens principer, förs upp på strafflagens lista av världsliga synder. Lagstiftningen tydliggör då att upprepade kränkningar i familjeförhållanden

är allvarligare än andra misshandelsbrott. Det bör även understrykas att upptrappningen av våldet inte sällan leder till grov misshandel, dråp eller mord. Tidigare uppmärksammades sällan de försvårande omständigheterna i ett pågående och systematiskt övergrepp eller enkla men upprepade misshandelstillfällen, exempel på detta ges i andra styckena i 7.4 och 7.6. Den nya straffbestämmelsen innebär däremot att domstolen skall göra en helhetsbedömning.

Inte heller användes allmänprevention som ett argument för särregleringen. Den lagstiftning som ligger till grund för fridskränkingsbrottet hindrade inte män från att begå brotten varför de av den anledningen knappast torde avstå från det nu heller. Orsakerna till varför vissa män utsätter närstående för upprepade kränkningar är komplexa och kan inte förklaras med hänvisning till okunskap om vad som utgör brottsliga gärningar. Att ändra en individs beteende är svårt men det mest framgångsrika borde vara att undanröja orsakerna till brottsbenägenheten, dvs. inställningen att konfliktsituationer med närstående löses med våld.

Även om straffrätten enligt den defensiva modellen inte primärt är till för att lösa allvarliga samhällsproblem, bestrider den inte att den kan ha en samhällsrelaterad uppgift eller funktion. Särregleringen, och med den markeringsfunktionen av gärningarnas förkastlighet, har med största sannolikhet inneburit att frågan i större utsträckning har uppmärksammats och att man på olika håll och olika sätt försöker minska den upprepade misshandeln. Kvinnomisshandel är ett dolt problem och upprepade kvinnomisshandel upphör inte av sig själv, tvärtom tenderar den utan ingripande att öka både i omfattning och allvarlighetsgrad. Det är därför väsentligt att denna brottslighet uppmärksammas särskilt, i bästa fall har särregleringen också en normbildande effekt.

Vad gäller påföljdsbestämningen vid fridskränkingsbrott överstämmer även den med den defensiva modellens princip om återhållsamhet, i och med att de dömda männen i tilltagande omfattning döms till kontraktsvård med särskild behandlingsplan för att komma ifrån sitt våldsbeteende. Jag har bl.a. varit i kontakt med kriminalvårdsmyndighetens frivårdsenhet i Göteborg som nyligen höll ett seminarium där deltagarna kom från övriga frivårdsenheter i landet. Det var en del i ett nationellt projekt som syftar till att utveckla behandlingsprogram för män som misshandlar närstående kvinnor. Att det finns adekvat behandling att tillgå i eller i nära anslutning till orten är en nödvändighet för att domstolen skall kunna döma till skyddstillsyn med kontraktsvård som alternativ till fängelse. Det är numera även i denna typ av mål möjligt att döma till villkorlig dom, ett alternativ som framstår som särskilt trovärdigt i de fall mannen på eget initiativ påbörjat behandling. Av individualpreventiva skäl är det ett måste att mannen ges möjlighet att komma ifrån sitt våldsbeteende gentemot närstående. Förutsatt att man inte anser att kvinnorna är behäftade med egenskaper som provocerar fram männens beteende, är behandling av stor

vikt även i de fall då paret bryter upp från varandra, eftersom han annars kommer att fortsätta använda våld i sin nästa relation.

Jag kan inte heller se att de processuella rättssäkerhetsgarantierna hotas eller kränks av den nya lagstiftningen. Retroaktivitetsförbudet iakttas genom att brott begångna före lagens ikraftträdande inte får beaktas vid lagföring för det nya brotten och beviskravet har inte sänkts. Inte heller torde rättssäkerheten vara hotad genom en nedflyttning av beslutsbehörighet. Tvärtom ålades åklagare, i samband med att lagstiftningen utarbetades, att vara förundersökningsledare i ärenden om våld som riktar sig mot närstående.

När det gäller det uppställda påståendet att det skulle vara fråga om en symbolisk lagstiftning, med andra ord att den tillkommit för att lugna en upprörd allmänhet, vill jag hävda att det är precis tvärtom. Särregleringen har i stället bidragit till att frågan har fått större uppmärksamhets och därigenom skapat en oroad och upprörd allmänhet.

Sammanfattningsvis anser jag att särregleringen inte primärt syftar till att lösa ett allvarligt samhällsproblem, utan till att markera det särskilt förkastliga i systematiska gärningar som riktar sig mot närstående och som oftast pågår i hemmet där offret borde kunna känna sig trygg. Däremot har lagstiftningen även en samhällelig uppgift och funktion genom att frågan uppmärksammas i större utsträckning, såväl av myndigheter och organisationer som av allmänheten. Även om repressionsnivån har höjts på straffrättssystemets kriminaliseringsnivå, finns det stora möjligheter att sänka den på nivåerna påföljdsbestämning och verkställighet tack vare de särskilda behandlingsprogram som utarbetas och som får allt större spridning.

10 Sammanfattande kommentar

Familjevåldets utbredning i hela samhällsstrukturen har kommit att uppmärksammas i allt större utsträckning. Våldet utvecklas och befästs som norm i vissa parrelationer på grund av att de annorlunda dragen hos de misshandlande männen, som skulle gjort kvinnorna betänksamma om de genast kommit underfund med dem, kommer smygande in i förhållandet först när relationen har blivit etablerad. Genom normaliseringsprocessen blir misshandeln så småningom till ett regelbundet inslag i samlivet. Vanligtvis uppdragas misshandeln först när den har blivit så allvarlig att polis kallas till platsen. För kvinnorna är det primära målet, när de väl söker hjälp, inte att få mannen inlåst utan att bli fria från misshandeln. Tvärtom visar erfarenheter från olika projekt att kvinnornas anmälningsbenägenhet ökar när de vet att mannen kan få behandling.

Det anses angeläget att minska mörkertalet beträffande parrelaterade övergrepp, bl.a. genom åtgärder som syftar till att öka antalet anmälningar och att fler anmälningar skall leda till åtal. Handläggningstiderna har förkortats och nya metoder för bevissäkring har införts, t.ex. videodokumentation i samband med polisinterrogationer. Men att polis och åklagare ändrar arbetsmetoder är inte tillräckligt. På många håll i landet har myndigheter och organisationer startat samverkansprogram som är en del i strävandet mot att den upprepade misshandeln skall minska. För att komma till rätta med de brottsframkallande faktorerna, dvs. det våldsbeteende som innebär att personen agerar ut frustration och ilska mot familjemedlemmar, måste det finnas särskilt utformade behandlingsprogram.

Tidigare uppmärksammades inte de försvårande omständigheterna i ett pågående och systematiskt brottsligt förfarande eller enkla men upprepade övergrepp. Endast i de fall då det var fråga om allvarigare kränkningar beaktade domstolen den särskilda utsatthet som följer av att gärningsman och offret är närstående. Många gånger är det inte de enskilda handlingarna i sig som karakteriserar kvinnans situation utan att de med jämna eller ojämna mellanrum upprepas. Med stöd av den nya bestämmelsen kan domstolen nu göra en helhetsbedömning genom att de enskilda brottsliga gärningarna betraktas som en enhet. Det är viktigt att betonas att den nya straffbestämmelsen inte har inneburit att beviskravet har sänkts. Från och med årsskiftet framgår det även av lagtexten att det för ansvar är tillräckligt att var och en av de gärningar som omfattas av åtalet varit ett led i en upprepad kränkning. Det krävs alltså inte att gärningsmannen har gjort sig skyldig till tidigare konstaterad brottslighet mot målsäganden, men när flera tidigare domar finns får de beaktas för att kvalificera de åtalade gärningarna.

Införandet av fridskränkingsbestämmelsen tillsammans med de myndighetsgemensamma åtgärderna har inneburit, att upprepad brottslighet som riktar sig mot närstående, kommit att uppmärksammas i större utsträckning såväl inom rättsväsendet som hos myndigheter och allmänheten. Lagstiftning och andra åtgärder som tillkommit för att motverka den upprepade misshandeln kan visserligen bidra till att förändra attityder till våld mot kvinnor, men det mest verksamma måste ändå vara att mannen ges möjlighet att komma från sitt våldsbeteende.

Normaliseringsprocessen innebär för mannen, att våld mot närstående blir ett sätt att lösa konflikter. Personal på en av de kriminalvårdsmyndigheter som utarbetat ett särskilt behandlingsprogram för män, som misshandlar kvinnor som de har ett nära förhållande till, uppger att när misshandeln har gått så långt som till anmälan och åtal är männen ofta motiverade att arbeta med problematiken.

Det bästa är givetvis om de män som det är fråga om här söker hjälp redan innan det går så långt som till att gärningarna anmäls, men med hänsyn till den personliga integriteten ligger initiativet då hos dem själva. Mot bakgrund av det stora antalet anmälningar, åtal och domar, sker detta inte i tillräckligt stor utsträckning. Det är därför nödvändigt att mannen, i samband med att anmälan gjorts mot honom, kontaktas för informeras om möjligheten till behandling, vilket också sker på vissa platser. På så sätt kan mannen "fångas upp" även när anmälan inte leder till åtal eller dom. När åtalet leder till fällande dom är i vissa fall kontraktsvård med särskild behandlingsplan den lämpligaste påföljden. En nödvändig förutsättning torde vara att vederbörande är villig att delta i ett behandlingsprogram. För att domstolarna, i större utsträckning än vad som sker, skall kunna döma till den här särskilda formen av kontraktsvård är det ytterst angeläget att sådan kan erbjudas på fler orter.

Avslutningsvis konstaterar jag återigen att den nya straffbestämmelsen, enligt min mening, inte är en symbolisk lagstiftning. Grov kvinnofrids-kränkning är ett brott som i enlighet med den defensiva modellens principer kan anses utgöra en legitim del i ett normativt system. Genom att särreglera våldshandlingar som riktar sig mot närstående, markeras deras förkastlighet och förtjänar väl att föras in i den "förteckning över samhällligt sanktionerade grundläggande moraliska krav", som en straffrätt enligt den defensiva modellen utgör.

Litteraturförteckning

Lagar

Brottsbalken (1962:700)

Europakonventionen för mänskliga rättigheter (1994:1219)

Lag (1987:232) om sambors gemensamma hem

Lag (1988:609) om målsägandebiträde

Lag (1988:688) om besöksförbud

Rättegångsbalken (1942:740)

Socialtjänstlagen (1982:620)

Offentligt tryck

Proposition 1997/98:55

Proposition 1998/99:145

Betänkande 1997/98:JuU13

Betänkande 1999/2000:JuU3

SOU 1994:56 Ett centrum för kvinnor som våldtagits och misshandlats

SOU 1995:60 Kvinnofrid

Direktiv 1993:88

Litteratur

- | | |
|--|---|
| Alfredsson, Karin | Den man älskar ägar man, Stockholm 1985 |
| Bergmark, Birgitta och Lundberg, Gunilla | Stryptag, famntag, klapp eller död. En reportagebok om kvinnomisshandel. Stockholm 1995 |
| Berg, Ulf m.fl. | Kommentar till Brottsbalken III (uppl. 4) Stockholm 1994 |
| Brå-rapport 1992 | Wikström, Per-Olof H; Våld – en kunskapsöversikt |
| Brå-rapport 1994:4 | Våld mot kvinnor i nära relationer |

Brå-rapport 1997:2	Våld mot kvinnor. Britta Bjelle, Rebecca Emersson Dobash och Russel P. Dobash, Laila Freivalds, Margareta Hydén, Margó Ivardsson, Katarina Jacobsson
Cullberg, Johan	Dynamisk psykiatri, Stockholm 1993
Göransson, Birgitta m.fl.	Männen bakom kvinnovåldet. Behandling inom kriminalvården. Stockholm 1988
Heimer, Gun och Nylén, Lars	Kvinnomisshandel - den "tysta epidemin", Nordisk kriminalkrönika, Västra Frölunda 1999
Hydén, Margareta	Kvinnomisshandel inom äktenskapet, Liber 1995
Jareborg, Nils	Straffrättens gärningslära, Stockholm 1995
Leijonhufvud, Madeleine Wennberg, Suzanne	Straffansvar (uppl. 4) Stockholm 1993 och (uppl. 5) Stockholm 1997
Lundgren, Eva	Gud och alla andra karlar, Stockholm 1992
Lundgren, Eva	Våldets normaliseringsprocess, två parter - två strategier. Uppsala Universitet, 1997
Victor, Dag (red)	Varning för straff. Stockholm 1995 Jareborg, Nils; Vilken sorts straffrätt vill vi ha?
Widding Hedin, Lena	Det kan hända vilken kvinna som helst. Tryck: Smegraf, Smedjebacken 1997

Verksamhetsplaner och verksamhetsrapporter

Verksamhetsplan 2000, version 2 "STOPP samverkan mot kvinnovåld" i Eskilstuna.

Verksamhetsplan "Kvinnovåld närpolisområde Hisingen" 1999-04-01 - 2000-03-30.

Delrapport "Kvinnovåld närpolisområde Hisingen" 1999-11-09.

Rapport från försöksverksamhet 1995 "Förbättrat kvinnoskydd" i polisområde Eslöv.

Polismyndigheten i Uppsala län "Handlingsplan för polisens insatser i kampen för att förhindra och utreda brott som innefattar våld och övergrepp mot kvinnor." 1999

Statistiskt material

Brå; Preliminär statistik 4:e kvartalet 1999, tabell P1

RÅ; Statistik över antalet åtalsbeslut gällande grov kvinnofridskränkning 2000-05-18SCB; På tal om kvinnor och män 2000

The Daily, November 18, 1993, Statistics Canada; The violence against women survey.

Telefonintervjuer

Kriminalvårdsmyndigheten i Göteborg, frivårdsenheten: Marianne Tobiasson

Kvinnojouren Moa i Eskilstuna: Maud

Polismyndigheten i Skåne: Bengt Åke Malm, Alf Andersson och Jörgen Nilsson

Polismyndigheten i Uppsala län: Mikael Malmberg och Pia Byhlin

Polismyndigheten i Västra Götaland, närpolisområde Hisingen: Anders Fridehäll

Rikskvinnocentrum i Uppsala

Åklagarmyndigheten i Malmö, 1:a åklagarkammaren: Bo Albrektsson

Tidningsartiklar

Göteborgs-Posten den 10 mars 2000

Arbetet den 10 maj 2000

Rättsfallsförteckning

NJA 1991 sid. 83 Våldtäkt och misshandel

NJA 1992 sid. 446 Sexuella övergrepp

NJA 1999 sid. 102 Grov kvinnofridskränkning

Hovrätten för västra Sverige B 1166/98

Hovrätten för västra Sverige B 1470/98

Hovrätten för västra Sverige B 1498/98

Hovrätten för västra Sverige B 133/99

Hovrätten för västra Sverige B 186/99

Hovrätten för västra Sverige B 191/99

Hovrätten för västra Sverige B 207/99

Hovrätten för västra Sverige B 299/99

Hovrätten för västra Sverige B 305/99

Hovrätten för västra Sverige B 328/99

Hovrätten för västra Sverige B 465/99

Göteborgs tingsrätt B 19741/98

Karlstad tingsrätt B 1937/98

Karlstad tingsrätt B 1859/98

Göteborgs tingsrätt B 23177/98

Alingsås tingsrätt B 40-/99

Borås tingsrätt B 3414/98

Borås tingsrätt B 3415/98

Trollhättans tingsrätt B 46/99

Alingsås tingsrätt B 3415/98

Borås tingsrätt B 3588/98

Strömstad tingsrätt B 25/99

Eskilstuna tingsrätt B 2091/99